

*Askerî Yönetim Dönemi'nde (1980-1983) İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk Deniz Kuvvetleri**

Uğur ERSINADIM

Dr., TÜRKSAT A.Ş., Ankara

E-Mail: ersinadim@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4872-430X

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15.08.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 12.11.2024

ÖZ

ERSINADIM, Uğur, **Askerî Yönetim Dönemi'nde (1980-1983) İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk Deniz Kuvvetleri**, CTAD, Yıl 21, Sayı 42 (Bahar 2025), s. 591-625.

Üç tarafı denizlerle çevrili ülkemizde, Türk Deniz Kuvvetleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) vazgeçilmez bir unsuru olarak, tarih boyunca stratejik öneme sahip bir güç olmuştur. Bu bağlamda, Türk Deniz Kuvvetleri, TSK'nın diğer bileşenleri gibi yabancı kuvvetler tarafından yakından takip edilmiş ve diğer ülkelerin odağında yer almıştır. Bu çalışmada, ilgili döneme ait özellikle Birleşik Krallık Ulusal Arşivi (TNA) bünyesindeki fonlarda yer alan askerî ve diplomatik belgelerden yararlanılarak, Türk Deniz Kuvvetleri'nin 12 Eylül

* Bu makale, künyesi verilen doktora teziyle bağlantılı olarak üretilmiştir: Uğur Ersinadım, *İngiliz Perspektifinden 12 Eylül Askerî Darbesi*, Dan.: Doç. Dr. İdris Yücel, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2024.

Darbesi sonrasında İngilizler tarafından nasıl değerlendirildiği incelenmiştir. İncelenen belgelerde, ilgili döneme ait askerî raporların önemli bir kısmının Türk Deniz Kuvvetleri üzerine odaklandığı tespit edilmiştir. Bu raporlarda, Türk Deniz Kuvvetleri hemen hemen her yönü ile ele alınmıştır. Çalışma, İngilizlerin bir askerî kuvveti değerlendirirken hangi unsurları ön planda tuttuğunu ve bu bağlamda ne tür stratejik hedefler izlediğinin gözlemlenmesi açısından da fikir vermektedir. Bu çerçevede, ana kaynaklar ile destekleyici nitelikteki diğer belge ve eserlerin ışığında, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında (1980-1983) Türk Deniz Kuvvetleri'nin İngiliz perspektifinden nasıl görüldüğü ayrıntılı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İngiliz ilişkileri, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk donanması, 12 Eylül 1980 Darbesi, İngiliz diplomatik raporları

ABSTRACT

ERSINADIM, Uğur, **Turkish Navy during the Military Government on British Archival Documents (1980-1983)**, CTAD, Year 21, Issue 42 (Spring 2025), pp. 591-625.

In a country with peninsula, as an indispensable component of the Turkish Armed Forces (TAF), the Turkish Naval Forces have had a strategic importance throughout history. In this context, the Turkish Navy, like other components of the Turkish Armed Forces, has been closely monitored by foreign powers and has always been a focal point for other countries. This study examines Britain's assessment of the Turkish Navy in the aftermath of the coup d'état of September 12, 1980, through military and diplomatic documents from the relevant period, particularly from the National Archives of the UK (TNA). The analyzed documents reveal that a substantial part of the military reports during this period is dedicated to the Turkish Navy, covering almost every aspect. The study also reveals the elements that the British authorities prioritized when evaluating a military force and which strategic objectives they pursued in this context. Within this framework, in the light of the main sources and other supporting documents and studies, this paper aims to analyze in detail how the Turkish Naval Forces in the post-September 12, 1980 coup period (1980–1983) were viewed from the British perspective.

Keywords: Turco-British relations, Turkish Armed Forces, Turkish navy, 12 September 1980 military coup, British diplomatic reports

Giriş

Cumhuriyetin ilanıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolan Türk Deniz Kuvvetleri yaralı ve hareket kabiliyeti sınırlı az sayıda

gemiden oluşmaktadır.¹ Bunun bir sonucu olarak Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş yıllarını takip eden dönemde 1920'lerde tamir edilerek yeniden hizmete sokulan Osmanlı savaş gemileri ile idare etmek zorunda kalmıştır.² İngiliz diplomatlar o dönemki Türk donanması için masraf çıkarmaktan başka bir işe yaramadığı yorumunda bulunmaktaydı. Deniz kuvvetlerinin diğer kuvvet komutanlıkları arasındaki önem sırası için ise “*ailenin küküldesi*” ifadesi kullanılmıştır.³

Cumhuriyet donanmasının kurumsal temelleri Kurtuluş Savaşı döneminde atılmıştır. Temmuz 1920'de Umur-u Bahriye Müdürlüğü, ardından da 1 Mart 1921 tarihinde Bahriye Dairesi Reisliği kurulmuştur.⁴ Cumhuriyetin kuruluşundan sonra birkaç kez değişime uğrayan bu idari yapı, 1949 yılında köklü bir değişiklikle Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na evrilmiştir.⁵ Türk Deniz Kuvvetleri'nin kurumsal yapısı, Kuzey Atlantik Savunma Paketi'ne (NATO) üye olunmasının ardından, NATO'ya uyumlu hale getirilmiştir.⁶ 1961 yılında gerçekleştirilen organizasyon yapısı değişikliği ile de günümüzdekine benzer bir yapıya kavuşmuştur.

1963 ile 1974 yılları arasında Kıbrıs'ta Rumların Türklere karşı saldırgan eylemleri, Türkiye'yi olası çatışma ve savaş ihtimallerine karşı daha modern bir deniz filosu oluşturmaya itmiştir.⁷ 1963 yılında Rumların gerçekleştirdiği “Kanlı Noel” saldırısı sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs Türkleri'ni koruma maksadıyla müdahale girişimi, ABD Başkanı Johnson'un, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği “ABD tarafından sağlanmış askerî malzemenin amacı

¹ Afif Büyüktuğrul, *Büyük Atamız ve Türk Denizçiliği*, Deniz Kuvvetleri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 138-140. Osmanlı'dan Cumhuriyet Donanmasına Devrolan Yüzer Birliklerin listesi için bk. İ. Bülent Işın, *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923'ten 2005'e*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2006, s. 155.

² Dilek Barlas - Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)*, Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları, Çeviren: Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 87.

³ Serhat Güvenç, “Yabancı Arşivlere Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Deniz Kuvvetleri”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 586, Mart 2003, s. 6.

⁴ Rasim Ünlü, “Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Deniz Kuvvetlerimiz”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara, 2002, s. 243; Işın, *age.*, s. 4-5.

⁵ “Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi”, *T.C. Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı*, <https://www.dzkk.tsk.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/deniz-kuvvetleri-komutanligi-tarihcesi>, (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2024).

⁶ Ahmet Ziyaeddin Türkkan, *Kıbrıs Bunalımı Sürecinin Türk Denizçiliğine Etkileri (1963-1979)*, Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, 2014 s.15-16.

⁷ Savaş Sertel, “Kıbrıs Barış Harekâtı Öncesinde Türk Donanma Filosunun Modernleştirilmesi (1968-1974)”, *Belgi Dergisi*, Sayı 23 2022, s.268.

dışında kullanılamayacağını” bildiren mektup ile engellenmiştir. Bu tecrübeden sonra Türkiye, bir yandan silah satın aldığı ülkeleri çeşitlendirmeye çalışırken diğer yandan da yerli savunma sanayi üretimine yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır.⁸

Bu kapsamda ağırlıklı olarak donanmaya amfibi hücum kabiliyeti kazandıracak adımlar atılarak, Gölcük ile Taşkızak tersanelerinde amfibi gemi inşası faaliyetlerine başlanmıştır.⁹ Bu ve benzeri girişimler kısa sürede meyvelerini vermeye başlamış ve Cumhuriyet döneminde Türk tersanelerinde (ABD Lisansı ile) üretilen ilk savaş gemisi TCG Koçhisar, 1965 yılında hizmete girmiştir.¹⁰ Müteakiben TCG Berk (II) refakat muhribi 1972 yılında tamamlanmış; Türk mühendislerinin tasarımı ile üretilen bu gemi Cumhuriyetin inşa ettiği ilk büyük gemi unvanını kazanmıştır. Ayrıca deniz kuvvetlerin güçlendirilmesi kapsamında; II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar faaliyet gösterdikten sonra eskiyen uçakların yenilenememesi sebebiyle kapatılmak zorunda kalan Deniz Hava Kuvvetleri 1971 yılında yeniden kurulmuştur.¹¹

15 Temmuz 1974’te Kıbrıs’ta Yunanistan destekli Nikos Sampson tarafından gerçekleştirilen; Kıbrıs’ın tamamen Rum-Yunan kılınmasına yönelik askerî darbe sonrası Türkiye, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtını başlatmıştır. Başarıyla sonuçlanan bu harekâta Türk Silahlı Kuvvetleri’nin en büyük kaybı, kendi hava kuvvetlerimizin Kocatepe savaş gemimizi batırmasıyla verilmiştir.¹² Bu hazine olay İngilizlerce üzücü bir hikâye olarak yorumlanmış; bunun nedeni olarak da kuvvetler arasındaki zayıf koordinasyon gösterilmiştir.¹³

1975-1978 yılları arasında ABD ambargosu ile geçen yıllarda Türk Deniz Kuvvetleri’ne katılan gemi sayısında düşüş yaşanırken, Almanya ile askerî ilişkiler gelişme göstermiştir.¹⁴ Bu düşüşe karşın tersanelerimizde gemi inşa

⁸ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt:1 1919-1980*, 17. Baskı, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 685-690.

⁹ Yılmaz Karakaya, *Atatürk Dönemi Sonrası Türk Denizcilik Politikaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Kasım 2021, s.224.

¹⁰ Türkkan, *agf.*, s.36.

¹¹ Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara, 2002, s. 53-55.

¹² Erhan, *age.*, s. 742.

¹³ *National Archives of the UK (TNA), Records of the Ministry of Defence (DEFE) 69/210*, Sinking of the Turkish Destroyer KOCATEPE off Cyprus, Sinking of the Turkish Destroyer ‘KOCATEPE’-1500Z 21 Temmuz 1974, 27 Ağustos 1974, s. 3.

¹⁴ Atabey, *age.*, s. 64-66.

faaliyetleri hız kazanmıştır.¹⁵ Uygulanan ambargo millî deniz harp sanayinde olumlu sonuçlara vesile olmuştur. Çeşitli gemi türlerinde yerli üretim kapasitesi kazanıldığı gibi millî deniz harp sanayinin ilk ihracatı da 1979 yılında Libya'ya gerçekleştirilmiştir.¹⁶

1980'li yıllar Türk Deniz Kuvvetleri gelişiminin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Ege ile Akdeniz'in kesişme noktasında kurulan ve Gölcük'ten sonra en büyük deniz üssü olan Aksaz Deniz Üssü 1987 yılında hizmete girmiştir. O yıllarda Türk Deniz Kuvvetleri, gemilerin kritik yedek parçalarını üreten, denizaltı ve fırkateyn inşa edebilen bir seviyeye ulaşmıştır.¹⁷ Gölcük Tersanesi'nde yapımı gerçekleştirilen "Ay Sınıfı/209" denizaltılar ile Dünya'da denizaltı üreten az sayıda ülke arasına girilmiştir.¹⁸ Hemen bunun ardından, 1988 yılında Türkiye'de üretilen ilk fırkateyn olan TCG Fatih (II) donanmaya kazandırılmıştır.¹⁹ Tüm bunlara bağlı olarak Cumhuriyet dönemi, Türk Deniz Kuvvetleri açısından istikrarlı bir ilerleme dönemi olmuştur.²⁰

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türk Deniz Kuvvetleri'nde yaşanan tüm gelişmeler yabancı diplomatlarca dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Bu kapsamda İngiliz diplomatlar da Türk Deniz Kuvvetleri'ni yakından gözlemlemişler; edindikleri veri ve bu verilerden ürettikleri analiz ve yorumları Londra'ya teferruatlı raporlar şeklinde iletmışlerdir.

Bu çalışmada, 12 Eylül Darbesi'nin ardından oluşan askerî yönetim döneminde (1980-1983), İngilizlerin Türk Deniz Kuvvetleri'ni nasıl gördüğü üzerinde durulacaktır. Çalışmamız İngiliz arşiv belgeleri üzerinden inşa edilmiştir. Bu belgelerin kâhir ekseriyeti, ilgili dönemde görev yapan ve birbirlerinin halefleri olan Savunma Ataşesi Tuğgeneral D. R. Bishop,²¹ Deniz Ataşesi Yarbay B. D. B. Gresham,²² Savunma Ataşesi Tuğgeneral H. E. C.

¹⁵ İskender Tunaboylu, *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2008, s. 133.

¹⁶ Türkkan, *agt.*, s.75-76; Libya Arap Cumhuriyeti'ne, Türk Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyaç fazlası olan 2 adet çıkarma gemisinin satılmasına ilişkin 09.06.1979 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı, *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.2/379.230.12

¹⁷ Atabey, *age.*, s. 64-66.

¹⁸ *age.*, s. 71.

¹⁹ *age.* s.66.

²⁰ "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi".

²¹ The Diplomatic Service List 1980, Foreign and Commonwealth Office, Sixteenth Edition, s. 63; The Diplomatic Service List 1979, s. 96; The Diplomatic Service List 1977, s. 96.

²² The Diplomatic Service List 1980, s. 63; The Diplomatic Service List 1979, s. 96; The Diplomatic Service List 1977, s. 96.

Willoughby²³ ile Deniz ve Hava Ataşesi Yarbay A. C. Blofield'in²⁴ kaleme aldıkları detaylı ve bir o kadar da ilginç raporlardan oluşmaktadır. Bahsedilen İngiliz askerî ve diplomatik belgelerinin yanı sıra T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan, konu hakkındaki edinilen evrak ile Türkçe yayınlanan kitap, tez ve makalelerden faydalanılmıştır.²⁵ Ayrıca, Büyükelçisi Peter Laurence'ın "*Raporlar kendileri konuşur.*" ifadesinden esinlenerek, ilgili raporlardan sıklıkla doğrudan alıntılama yapılmıştır.²⁶

Bu çalışmada, yukarıdaki satırlarda Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri hakkında giriş mahiyetinde kısa bilgilerin ardından, çalışmanın asıl amacını oluşturan konuda aşağıdaki başlık altında Türk Deniz Kuvvetleri'ne İngiliz bakış açısı ortaya konulmaya çalışılmış; bu bağlamda özellikle 12 Eylül 1980 tarihinde TSK tarafından gerçekleştirilen Askerî Darbe'nin 1980-1983 yılları arasında kalan kesitinde, Türk Deniz Kuvvetleri hakkında İngiliz askerî ve sivil görevlilerinin düzenledikleri raporlarda yer alan tespit, görüş ve değerlendirmeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen döneme ait Türk arşiv belgeleri erişime kapalı olduğundan İngilizlerin gözünden aktarılan olayların Türk karar alıcılar nezdindeki yansımalarına dair doğrudan fikir sahibi olunamamaktadır. Bu kısıtlılığa rağmen çalışma, ana bölümde yer alan bilgi ve verilerden hareketle kendi değerlendirmelerimizin yer aldığı sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

İngilizlere Göre Türk Deniz Kuvvetleri

İlk ve en önemli bir tespit olarak belirtmek gerekir ki; araştırmamıza konu olan dönem itibarıyla İngilizlerin Türk Deniz Kuvvetleri'nin kapasite ve kabiliyetlerine yönelik genel değerlendirmesi; "*Türk Deniz Kuvvetleri'nin modern deniz harbine uygun olmadığı*" şeklindedir.²⁷ İngiliz diplomatların raporlarında, Türk

²³ The Diplomatic Service List 1981, s. 61; The Diplomatic Service List 1982, s. 60; The Diplomatic Service List 1983, s. 60; The Diplomatic Service List 1982, s. 60.

²⁴ The Diplomatic Service List 1981, s. 61; The Diplomatic Service List 1982, s. 60; The Diplomatic Service List 1983, s. 60; The Diplomatic Service List 1982, s. 60.

²⁵ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü'ne yaptığımız araştırma talebimiz kabul edilmemiştir. Bu yüzden İngiliz arşiv belgelerinde yer alan bilgiler tam olarak teyit edilemediklerinden söz konusu belgelerdeki bazı bilgi ve iddialara ihtiyatla yaklaşılması yerinde olacaktır. Ayrıca arşiv belgelerinde karşılaşılan İngilizce askerî ve teknik terimlerde Nurhan Sabuncuoğlu'nun *Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü (İngilizce – Türkçe)* ile Cem Gürdeniz'in *Deniz Terimleri Sözlüğü'nden (Türkçe -İngilizce, İngilizce-Türkçe)* faydalanılmıştır.

²⁶ TNA, *Foreign and Commonwealth Office (FCO) 9/3699*, Confidential Letter from the Ambassador Peter Laurence in Ankara to Lord Carrington 12 Ocak 1982, s. 1.

²⁷ *FCO 9/3699*, Form at a Glance Turkey, 12 Ocak 1982, s. 14. (Bundan sonraki kullanımlarda *FCO 9/3699*, Form at a Glance Turkey)

ordusunun yetenekleri hakkında fikir yürütülürken, çoğunlukla Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkeleri ile Yunanistan üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu çerçevede yapılan yorumlarda Türk Deniz Kuvvetleri, kuzey komşularından hem nicelik hem de nitelik olarak geride görülmüştür. Bu değerlendirmelere bağlı olarak; -kayda değer bir müttefik desteği olmadıkça- Varşova Paktı kuvvetlerinin Karadeniz'den güneye doğru olası herhangi bir saldırısının Türk Deniz Kuvvetleri tarafından yavaşlatılmasının dahi zor olduğu iddia edilmiştir.²⁸ Varşova Paktı tehdidi ile Türkiye'nin buna verebileceği karşılık kapasitesi arasında iç karartıcı bir uçurumun var olduğu ve bu durumun istikrarlı bir şekilde artmaya devam ettiği yorumu yapılmıştır.²⁹ Cesurca savaşacak olsa da Türk donanmasının Sovyet kuvvetlerine karşı hayatta kalmasının düşük bir ihtimal olduğu düşünülmüştür.³⁰ Yunanistan ile olası bir çatışma durumunda ise daha iyi performans gösterileceği, ancak böyle bir karşılaşmada her iki tarafın da önemli kayıplar yaşayabileceği değerlendirilmiştir.³¹

Bu raporlarda Türkiye'nin sahip olduğu amfibi gemilerinin konum ve yeteneklerinin, Türkiye-Yunanistan bağlamında çokça tartışma konusu edildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak İngilizler bu gemiler hakkında, ana üsleri olan İzmir ve Mersin'den Marmara Denizi'ne kaydırıldığında, takviye ve ikmal açısından sağlam bir kapasiteyi temsil ettiği değerlendirilmesini yapmaktadır.³² Bunun yanında Türk resmî makamları tarafından yapılan; “*bu gemilerin Trakya'da konuşlu olan 1. Ordu'yu desteklemeye matuf olduğuna*” dair açıklamaların Yunanlıları tatmin etmekten uzak olduğu belirtilmektedir. Bu konudaki İngiliz yorumu ise; Akdeniz ve Ege'deki konumlarına bakıldığında bu gemilerin Kıbrıs ve Yunan adalarının³³ Türkiye'nin radarında olduğu ve bu konuda Yunanlıların en ufak bir şüphesinin bulunmadığı şeklinde not edilmiştir.³⁴ Ayrıca, Türk Deniz Kuvvetleri'nin taarruz kabiliyetine sahip, oldukça büyük, disiplinli ve iyi eğitilmiş amfibi kuvvetlerinin NATO/Varşova Paktı bağlamında, Trakya'daki 1. Ordu'ya

²⁸ FCO 9/3699, Annual report on Turkish Armed Forces 1981, The Turkish Navy, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 Aralık 1981, s. 3. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/3699, The Turkish Navy)

²⁹ FCO 9/4321, Turkish Armed Forces 1983, Annual Report On The Turkish Armed Forces 1982, Introduction to Naval and Air Sections, Brigadier H.E.C. Willoughby, 19 Ocak 1982, s. 1. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections)

³⁰ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

³¹ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 3.

³² agr., s. 6.

³³ Bahsedilen adaların isimleri belgelerde zikredilmemiştir.

³⁴ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, B.D.B. Gresham, 24 Kasım 1980, s. 5. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache)

yeterli ölçekte lojistik destek sağlayabileceği, Yunanistan bakımından ise Ege'deki Yunan adalarından herhangi birine amfibi hücum başlatma kabiliyetinde oldukları ifade edilmiştir.³⁵

İngilizler, Yunanistan ile Türkiye arasında askerî harekât olasılığının hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ege Denizi'nde meydana gelebilecek olası ihlallerde (6 mil) Türklerin ne şekilde karşılık vereceğini tahmin etmenin zorluğu dile getirildikten sonra böyle bir senaryoda Türk ordusunun Trakya'da herhangi bir taarruza girişmek yerine beklenmedik bir şekilde bir Yunan adasını ele geçirmeye çalışacağı ön görüşü paylaşılmıştır. Adalardaki Yunan savunma gücü hakkında bilgi sahibi olunmamasına rağmen böyle bir operasyon için gerekli kabiliyetlerin Türk Ordusu'nda var olduğu, Türklerin 1974'te Kıbrıs'taki askerî deneyimlerinden yararlanarak ağır kayıplar pahasına bu operasyonu başarılı bir şekilde yürütebileceği ileri sürülmüştür.³⁶ NATO çerçevesinden yapılan değerlendirmelerde ise Türk Deniz Kuvvetlerinin kendine özgü rollerini yerine getirmede NATO'ya simgesel bir jestten daha fazlasını sağlamanın son derece şüpheli olduğu yorumu yapılmıştır.³⁷ Bu yorum ve değerlendirmelere istinaden; çeşitli ülkeler ile yapılan karşılaştırmalarda İngilizlere göre Türk Deniz Kuvvetleri'nin yeterli düzeyde olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir.

Bu raporlarda, Türk Deniz Kuvvetleri'nin savunma stratejisi açısından yapılan değerlendirmelerde ise; Türk Deniz Kuvvetleri'nin savunma stratejisinin, “derinlemesine savunma” olarak ifade edilen bir kavram üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Bu stratejinin ne olduğu ise; “*tehdit önce uzak bir cephede denizaltılar, daha sonra kıyıya yakın muhrip, hücumbot ve son olarak da kıyıları, geçitler ve boğazlardaki mayın hatlarıyla önleme yaparak karşılanmaktadır*” şeklinde özetlenmiştir.³⁸

Türk Donanması'nın ana gücünün 4 adet modern 209 sınıfı denizaltı ve 13 füze donanımlı hücumbottan meydana geldiği belirtilmiştir.³⁹ Yabancı donanmalardan transfer edilen gemiler dışında, Federal Almanya ile son

³⁵ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12, s.14

³⁶ FCO 9/3699, Annual Report on the Turkish Armed Forces 1981, The Turkish Army, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 Aralık 1981, s. 8.

³⁷ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 3.

³⁸ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 4-5.

³⁹ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

aşamasına geline MEKO 200 projesi⁴⁰, Gölcük'te 5'inci inşa edilecek olan 209 sınıfı denizaltı ile 5 ve 6'ncısı inşa edilecek olan Doğan sınıfı hücumbotları Türk donanmasındaki niteliksel iyileştirme umudu taşıyan projeler arasında sayılmıştır.⁴¹ Bu gelişmelerin, donanmanın yenilenmesine katkı sunacağı ve bu gemilerin hizmete girmesinin ilerleyen yıllarda aşırı yaşlı gemilerin aşamalı olarak emekliye ayrılmasına olanak vereceği belirtilerek, “*Bazı eski muhrip ve denizaltıların güç olarak benzer donanma sahip bir kuvvet ile olası bir çatışma dışında sabada etkili kuvvetler olarak kabul edilmesi yönünde önemli ve güçlü şüphelerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda bu yeni gemilerin sayılarından daha fazla şey ifade ettikleri*” düşüncesi aktarılmıştır.⁴² Ayrıca raporlarda Türkiye'nin savunma politikasının; Atatürk'ün “*Yurtta Sulh, Cihan'da Sulh*” deyişi ile şekillendiği dile getirilmiştir.⁴³

Türk Denizcisi

Diplomatik raporlarda yoğunluklu olarak ele alınan konuların başında Türk denizcilerinin geldiği gözlemlenmiştir. Çünkü İngilizler -raporlarında belirttikleri gibi- öncelikle insan faktörünün niteliklerini ve karakterini tespit etmek amacıyla bizzat Türk denizci tipolojisinin kendisini anlamının peşinde olmuşlardır. Bu yüzden gemi, tank, uçak ve tesis saymaktan ziyade Türklerin nasıl ve neden hareket edip neye tepki vereceklerini anlamaya çalışmışlardır. Türkiye'de askerî nitelikteki herhangi bir olayda anlaşılması gereken en hayati noktanın burada yattığını dile getirmişlerdir.⁴⁴ Bu bağlamda Tuğgeneral Willoughby, Türkleri büyük bir muamma olarak nitelendirdikten sonra bu belirsizlik hakkında; “*Asla gözden kaçırılmamalıdır*” ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵ Bu kapsamda kuvvet komutalarından sıradan ere kadar Türk denizcisine dair gözlem ve değerlendirmeler raporlarda genişçe yer almıştır.

Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral (Ora.) Nejat Tümer⁴⁶ birden fazla rapora konu edilmiştir. Mesleki kariyeri özetlendikten sonra Nejat

⁴⁰ Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Deniz Kuvvetlerinin en kapsamlı tedarik projelerinden biridir. İkisi Almanya'da ikisi Türkiye'de inşa edilen fırkateynler 1980'lerin sonunda meyvelerini vermeye başlamıştır; bk. Gürdeniz ve Yüceliş, *age.*, s. 33.

⁴¹ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 4-5.

⁴² *agr.*, s. 3.

⁴³ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 6.

⁴⁴ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 2; FCO 9/4281 Turkey: Internal Political Situation, Valedictory Report By Naval And Air Attache, A. C. Blofield, 8 Haziran 1983, s. 3. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/4281, Valedictory Report By Naval And Air Attache)

⁴⁵ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 2

⁴⁶ 10. Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer'in Dz. K. K.'lığına tayinine ilişkin 05.08.1980 tarihli 24864 numaralı karar, B.C.A., 30.11.10/532.82.12; Nejat Tümer'in ayrıntılı

Tümer'in, Genelkurmay Başkanı Orgeneral (Org.) Kenan Evren ve diğer kuvvet komutanlarıyla birlikte 1980 yılında kansız bir askerî darbe gerçekleştirdiği ve darbe sonrasında Millî Güvenlik Konseyi'nde yer aldığı yazılmıştır. İyi derecede İngilizce bildiği, çok yetenekli ve becerikli olduğu, Donanma Komutanlığı görevinde iken geniş çapta övgü aldığı, 1971 yılında Kraliyet Viktorya Nişanı sahibi olduğu belirtilmiş, NATO yanlısı ve arkadaş canlısı nitelermelerinde bulunulmuştur. Deniz Kuvvetleri Komutanlığına atanmasında kıdemini göz ardı edildiği ender örneklerden biri olduğu ayrıca belirtilmiştir.⁴⁷

İngiliz ataşelerce Türk subayı genel olarak katı, çok az meraklı olan ve hayal gücünden yoksun olarak tasvir edilmiştir. Görevlerini katı ama sadık bir şekilde yerine getirdikleri, beklenmedik durumlara uyum sağlamada çok az esnekliğe sahip oldukları ileri sürülmüştür.⁴⁸ Bu raporlarda Türk denizci tipolojisindeki yüzde yüz kitaba göre hareket etmenin ortak bir askerî eksiklik olduğunun altı çizilmiş, ayrıca inisiyatif alma eksikliği izlenimleri şu şekilde ifade edilmiştir:⁴⁹

“İnisiyatif alma ve karar verme kıdemli subayların rezervindedir. Örneğin, Greenwich'teki Kraliyet Donanması kurmaylık kursuna katılmak üzere bir binbaşının seçilmesi Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Tümer'in kişisel onayını gerektiriyordu. Nitekim bu işlem, O ülke dışında bir ziyarette bulunduğu için dönüşünden sonra O'nun onayıyla gerçekleştirilmiştir.”

Şahitlik edilen denize indirme törenlerine dair gözlem ve düşünceler ise şu şekilde dile getirilmiştir:⁵⁰

“Türk subaylarının hem İstanbul hem de İzmir'de denize indirilmesinde tanık olduğum korkunç tekne kullanımının, dikkate alınması gereken göstergeler olmadığını umabilirim. Fakat, filoda bir teğmen iken bir tekneyi bu kadar kötü idare etseydim, bugün kesinlikle bu raporu yazıyor olamazdım. Denizcilik çevrelerinde yaptığım genel gözlemlerim, Amiral Tümer'in Türk Donanması'nın savaş ve barış zamanlarında ülkenin çıkarlarının korunması ve savunması için tüm görevleri başarıyla yerine

özgeçmişi için bkz. “Emeklilik ve İstifa Nedeni ile Ayrılanlar”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, Sayı: 525, Nisan 1984 s. 2.

⁴⁷ *FCO 9/5505*, Leading Personalities in Turkey 1986, Tümer Nejat, Admiral, s. 78; *FCO 9/3313* Leading Personalities in Turkey 1981, Tümer Nejat, Admiral, s. 61; *FCO 9/4276* Leading Personalities in Turkey 1983, Tümer Nejat, Admiral, s. 63; *FCO 9/3052*, Leading Personalities in Turkey 1980, Tümer Nejat, Admiral, s. 60; Yasin Coşkun, “1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler”, *Turkish Studies*, Sayı: 11/1, 2016, s. 1-10.

⁴⁸ *FCO 9/4321*, Turkish Armed Forces 1983, Annual Report On The Turkish Armed Forces 1982, Turkish Army, Brigadier H.E.C. Willoughby, 19 Ocak 1982, s. 3. (Bundan sonraki kullanımlarda *FCO 9/4321*, Turkish Army)

⁴⁹ *FCO 9/3699*, The Turkish Navy, s. 8.

⁵⁰ *agr.*, s. 4-5.

getirebileceği yönündeki açıklamalarındaki iyimserliğini paylaşmamama yol açmıyor.”

Bu eleştirilerin yanında temas edilen üst düzey rütbeliler ve denizciler için belli bir görgüye sahip ve yetkin ifadeleri kullanılmıştır.⁵¹ Deniz piyadeleri silah pratiği eksikliklerine rağmen iyi eğitilmiş, disiplin olarak mükemmel bulunmuştur.⁵² İrtibat görevleri için ise etkileyici sıfatı tercih edilmiştir. Gemi ziyaretleri sırasında tanışılan sıradan subayların etkileyici olmaktan uzak görülmesine rağmen saygı duyulacak Türk deniz subaylarının varlığına dikkat çekilmiştir. Deniz subaylarının ordunun diğer kuvvet komutanlıklarındaki meslektaşlarına kıyaslanmış ve onlara göre daha iyi durumda olduğu belirtilmiştir.

“*Kitaba kölelik/sadakat*” anlayışının, sorumluluğu başkasının üzerine atma arzusu ve üstlerine karşı sorgusuz bir boyun eğmenin (amire yaranma çabası), İngiliz diplomat ve gözlemci yorumlarının ortak temaları olduğu aktarılmıştır. Üstlere yönelik takınılan tutum, dört yıldızlı bir generalin sigara içmesi ihtimaline matuf olarak üç yıldızlı generallerden oluşan kafilesinin çıkmağı hızla çekmeye hazır halde görüldüğü belirtilerek; bu durum, “*Ankara sosyal ortamının bir özelliği olduğu*” cümleleri ile ifade edilmiştir.

Raporlarda Türk subaylarının içinde bulunduğu ortamdan uzaklaşınca “*çiçek açtığı*” (kabiliyet ve kapasitelerinin ortaya çıktığı), gözlemlenen olumsuzlukların nedeninin doğuştan gelen bir karakter kusurundan değil, alışkanlık ve beslenen ortamdan kaynaklandığı yazılmıştır. Bahsedilen olumsuzlukların Türk denizcisinin daha özgür düşünen NATO donanmasındaki muadilleri ile yürüteceği her türlü değişim, çapraz eğitim ve birleşik tatbikatlar vasıtasıyla kurulan temasın artırılmasıyla giderilebileceği düşüncesi paylaşılmıştır.⁵³

1982 yılı itibarıyla donanmadaki aktif insan gücünün yaklaşık yüzde 22'sinin subay ve astsubaylardan oluştuğu, A ve B kategorisi gemilerde bu oranın yüzde 60'a kadar ulaştığı ifade edilmiştir. Yedek askerin seferberlik ilandan sonraki ilk 15 gün içinde hazır olabileceği ve bu kapsamdaki askerlerin her yıl eğitim için geri çağrıldığı bilgisi paylaşılmıştır.⁵⁴ A ve B kategorisindeki gemilerde görev yapan asker standartlarının iyi olmasına mukabil, vatani görevlerini yerine getiren askerlerin etkin denizcilik deneyimine sahip olmadığı ve bunların

⁵¹ agr., s. 7.

⁵² FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12.

⁵³ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 8-9.

⁵⁴ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12.

çoğunun karada bekçilik ve önemsiz görevlerde istihdam edildiği değerlendirilmesinde bulunulmuştur.⁵⁵

Türklerin, askerî gücün insan gücüyle orantılı olmadığı gerçeğiyle yüzleşemediği veya yüzleşmek istemediği ifade edilerek, bu konu Falkland Savaşı⁵⁶ tecrübesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu savaşın az sayıdaki profesyonel askerin kalabalık askerî unsurlara karşı daha üstün bir değere sahip olduğunun canlı bir göstergesi olduğu ileri sürülmüştür. Mümkün olduğu kadar daha fazla silah ve lojistik destek payına sahip daha küçük ve rafine bir Türk Ordu'sunun, bugünkü mevcuttan daha etkili bir savaş gücüne kavuşacağı konusunda hiçbir tereddütlerinin bulunmadığı belirtilmiştir.⁵⁷

Deniz piyadelerinin muharebe teçhizatı giymedikleri zaman normal üniformalarını giydikleri belirtilmiş ve kullanılan üniformalar için her iki ülkenin sosyolojik farklılıklarına da değinen şu açıklamalar yapılmıştır;⁵⁸

“Askerî kuvvetlerin mümkün olduğunca sivil kıyafet giymeyi tercih ettiği bir ülkeden gelen biri olarak, askerî üniforma giyilmesinde bir gurur kaynağı görmek etkileyicidir. Bazı rütbelerin, üniformalarının oldukça teatral doğasının getirdiği sınırlamalar dahilinde, gördüğüm askerler görünüşte zekidir. Bununla birlikte, Akdeniz Bölgesi Göreve Hazır Deniz Kuvveti (NAVOCFORMED) ⁵⁹ deneyimlerinden elde edilen raporlar, denizde çalışma kıyafeti standartlarının önemli ölçüde düşük olduğunu göstermektedir.”⁶⁰

Askerin moral durumuna dair gözlemler de rapora taşınmıştır. Batı Avrupa'daki normal standartlara göre sert ve nahoş olsa da Türk denizcisinin disiplini sağlam, morali yüksek olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ Her ne kadar sınırlı bir temasın çıkarımı olsa da astsubay ve alt rütbelilerin moralinin şaşırtıcı bir şekilde yüksek olduğu, tanışılan tüm deniz subaylarının durumlarından memnun gözüktüğü gözlemi aktarılmıştır.

⁵⁵ agr., s. 13.

⁵⁶ 2 Nisan 1982'de Arjantin'in savaşa adını veren adaları ele geçirmesi ile başlayıp, 10 hafta sonra 14 Haziran 1982'de İngiltere'nin adaları tekrar almasıyla sonlanan *Falkland Savaşı*, 1945 yılından sonra yapılmış ilk büyük deniz savaşıdır; bk. Tuğamiral Güven Erkaya, “Falkland Adaları Savaşı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Cilt 99, Sayı 520, Ocak 1983, s. 3.

⁵⁷ FCO 9/4321, Turkish Armed Forces 1983, Annual Report On The Turkish Armed Forces 1982, Brigadier H.E.C. Willoughby, 19 Ocak 1982, s. 6.

⁵⁸ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12.

⁵⁹ Naval On-Call Force Mediterranean

⁶⁰ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 8.

⁶¹ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

Vatani görevini yerine getiren askerlere yönelik izlenimler raporlarda göze çarpmaktadır. Askerlerin zorunlu askerliğe yaklaşımları İngilizlerce şaşkırtıcı bulunmuştur. Bu askerlerin yiyecek, giyecek ve barınma gibi gereksinimlerinin karşılandığı, küçük miktarda olsa da bir maaş ödemesi yapıldığı belirtildikten sonra, kişisel ihtiyaçlar için cep harçlığının askerin ailesi tarafından gönderildiği bilgisi verilmiştir. Bu konudaki şaşkınlık ilgili raporda *“Bu gerçeklerle, ülkeye hizmet gururunun bu denli güçlü görünmesi dikkat çekicidir, ki bu durum itirazsız kabul edilir”* ifadeleriyle not edilmiştir.⁶² Vatani ödevini tamamlamış genç Türklerle tanışmanın ilginçliği şu cümlelerle ifade edilmiştir:⁶³

“Batı standartlarına göre hiç şüphesiz sert olan disiplin, etkili ve kızgınlık duymadan karşılanıyor gibi görünüyor. Askerlerin evlerinden çok uzaklara yerleştirilmesi gibi kasıtlı bir politikaya rağmen, çoğu hizmet sürelerini onaylıyor ve bu durumu hiçbir şekilde hayatlarının boşa harcanmış bir dönemi olarak görmüyorlar.”

Rapor içeriklerinde en fazla yerin İngilizlerin Türkleri anlamaya çalışma amaçlarına paralel olarak Türk denizcisine ayrılmış; insan kalitesinin belirleyiciliği üzerinde özellikle durulmuştur.

Eğitimler ve Tatbikatlar

Raporlarda Türk Deniz Kuvvetleri eğitimi ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Subay, astsubay ve vatani görevini yapan denizcilerin eğitim serüvenleri ayrı ayrı detaylarıyla özetlenmiştir. Genel eğitim standartlarına yönelik temel eleştiri; *“Eğitim, astsubay ve tayfalara hiçbir inisiyatif hakkı vermeyen, otoriteye boyun eğen bir itaatle engellenir.”* cümlesiyle yapılmıştır. İnisiyatif alma eksikliğinin, beklenmedik veya daha karmaşık görevlerde sorunlara yol açabileceği yorumunda bulunulmuştur.⁶⁴ Ayrıca herhangi bir amfibi harekâtını engellemeye yönelik bir deniz faaliyetine tanık olunmadığının altı çizilmiştir.⁶⁵ Deniz Harp Okulu'nun eğitim açısından tatmin edici bir seviyeye ulaştığı, temel eğitim ve tatbikatların iyi yürütüldüğü belirtilmiştir.⁶⁶

Türkiye'nin İngiltere tarafından sağlanan eğitimlere büyük ilgi gösterdiği fakat İngiliz Dışişleri Bakanlığı Askerî Eğitim Yardım Planı⁶⁷ tarafından finanse edilmedikçe bu eğitimlere hiçbir Türk subayının katılımının sağlanamayacağı

⁶² FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 5-6.

⁶³ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 8.

⁶⁴ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12-14.

⁶⁵ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 4.

⁶⁶ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

⁶⁷ United Kingdom Military Training Assistance Scheme (UKMTAS)

aktarılmıştır.⁶⁸ Düzenlenen kurslara katılan Türk öğrenci sayısının artırılması hususu, “NATO müttefiklerimizden birine ait öğrencilerin yoksulluk sebebiyle Dartmouth Eğitim Gemimizden mahrum kalmasına karşılık, geminin savaş zamanında bizi kesinlikle desteklemeyecek uluslardan öğrencilerle dolu olmasını ürktücü buluyorum.” cümleleriyle vurgulanmıştır.⁶⁹ Her yıl yaklaşık 50 deniz subayına Ankara'daki Türk-İngiliz Derneği'nde İngilizce eğitimi verildiği belirtilerek, İngilizce bilen Türk deniz subayı sayısının artması memnuniyet verici bulunmuştur.⁷⁰ İngiltere ve NATO tarafından verilen eğitimlerin sağladığı faydaların yanında bu eğitimlerin Türk subaylarına Batılı yöntem ve fikirleri görme imkânı sunduğu ifade edilmiştir. Eğitimlerin taraflara karşılıklı fayda ürettiği ve uzun vadede Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını pekiştirilmeye yardımcı olduğu söylenmiştir.

Raporlarda Türkiye'nin İngiltere'nin eğitim alanında sunacağı yüksek kapasiteden yeterince faydalanmadığı eleştirisinde bulunulmuştur.⁷¹ Bu durumun sebebi olarak; “Türkler yardıma ulaşmada kendisinin en büyük düşmanıdır” ifadesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. İngiltere de dahil olmak üzere birçok ülke tarafından doğrudan nakit ve ekipman bağışı yapmanın dışında, minimum maliyetle teknoloji, yöntem, doktrin ve eğitim transferini gerçekleştirebilecek sayısız yolun bulunduğu, fakat bunların karşılıklı bir anlaşma ve Türklerin istemesi ile gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Bazı Türk subaylarının daha yakın ilişkiler kurmanın karşılıklı yararını kavradığı dile getirilmiş fakat bu konudaki ümitsizlik; “İngiltere açısından bakıldığında, askerî bürokrasinin katıksız ataleti, doğuştan gelen inatçılık ve Türk'ün millî gururu ile tüm yabancı askerî personelin Türkiye'nin sırlarını çalmaya kararlı olduğu şeklindeki ulusal çılgınlık, sağduyunun nadiren galip gelebileceğini gösteriyor” şeklinde dile getirilmiştir.⁷² İlgili raporda teçhizat ve eğitim standartları olarak Yunanistan'ın Türk Deniz Kuvvetlerinden daha iyi durumda olduğu ileri sürülmüştür.⁷³

Bu raporlarda yer alan değerlendirmeler İngiliz diplomatlarının -kendilerine göre Türk denizcisinde gözlemlediği olumsuzlukların- aynı zamanda eğitim alanındaki yetersizliğe yapılan bir vurgu olduğu düşüncesini de ima ettiği anlaşılmaktadır.

⁶⁸ FCO 9/3699, Annual Report on the Turkish Armed Forces 1981, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 Aralık 1981, s. 8.

⁶⁹ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 16.

⁷⁰ agr., s. 11.

⁷¹ agr., s. 16.

⁷² FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 1.

⁷³ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

Raporlarda Türk Donanması'nın gerçekleştirdiği tatbikatlara dair yorum ve gözlemler yapılmıştır. Uzun konuşlandırmalar gereken eğitimlerin yakit ve döviz sıkıntısından olumsuz etkilendiği belirtilmiştir.⁷⁴ Donanmanın her yıl Ege'de ulusal tatbikatlar gerçekleştirmesinin yanı sıra NAVOCFORMED'da da yer aldığı belirtilmiştir. Denizde günlük eğitim ve bu tür eğitimlere fırsat verecek seferler hakkında çok az şey duyulduğu söylenmiş, NAVOCFORMED'a katılan İngiliz gemilerinden alınan raporlarda ise bu tarz eğitimlerin eksikliği hakkında teyitler alındığı aktarılmıştır.⁷⁵

Tatbikatlarda Türk gemilerinin pratik eksikliğinden dolayı her zaman tereddütlü başlangıç yapma eğiliminde olduğu ancak tatbikat boyunca hızlı gelişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Tatbikatlara daha önceden katılım sağlamış Türk subay ve gemilerinin gönderildiği, çoğu zaman aynı yüzlerin bu tatbikatlarda yer aldığı bilgisi paylaşılmıştır.⁷⁶ Türk muhriplerinin her zaman römorkörleri tarafından limana yanaştırılıp limandan çıkarıldığına dair raporların bulunduğu bahsedilmiş ve bunun sebebinin güven eksikliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür.⁷⁷ Türk filosunun genel verimlilik standardının orta düzeyden daha fazla derecelendirilmesinin gerçekçi olmayacağı düşüncesi paylaşılmıştır.⁷⁸

Türk donanmasının gerçekleştirdiği tatbikatlarda Yunanlıların çoğu zaman dile getirdiği Ege Hava Sahası ihlal iddiaları bu raporlarda *"Yunanlılardan gelen acı ulumalar"* nitelemesi ile not edilmiştir. Bu olayların tamamının Türk donanmasına ait S-2E Tracker deniz karakol uçaklarının, Yunanların kabul ettiği 10 mil sınırı ile Türkiye'nin kabul ettiği 6 mil sınırı arasında kalan bölgede gerçekleştirdiği uçuşlarla ilgili olduğu belirtilmiştir. Bazı durumlarda 6 mil sınırının bile ihlal edildiği iddialarının dile getirildiği fakat her iki tarafın da iddialarını doğrulayamadığı kaydedilmiştir.

Kayda değer bir husus olarak bu raporlarda; *"Ekipmanları eski olsa da istibbarat görevi için donanımlı bir Türk muhribinin 1982 yılı içinde (İlki Ege'de diğeri Karadeniz'deki Varşova Paktı tatbikatında) istibbarat toplamak için denize çıkarıldığı"* iddia edilmiştir. Ege'dekinin, Karadeniz'dekinin provası olduğu düşünülse dahi buradaki ana amacın Yunan tepkisi ve yetenekleri hakkında bilgi toplamak olduğu düşüncesi iletilmiştir. Bu olay için rapordaki *"Belki kendi içinde provokasyon"*

⁷⁴ agr., s. 14.

⁷⁵ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 10.

⁷⁶ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14; FCO 9 3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 10.

⁷⁷ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 10.

⁷⁸ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

olmasa bile, bu olay Türk faaliyetlerinin her zaman Türklerin ima etmeye çalıştıkları kadar masum olmadığının bir göstergesidir” şeklindeki yorum, Londra’daki yetkililerce altı çizilerek okunmuştur.⁷⁹

Üsler ve Tersaneler

İngiliz diplomatlar, Türk Deniz Kuvvetlerine ait üsler hakkında detaylı gözlemlerde bulunmuşlardır. Gölcük tersanesi ile ilgili İngiliz diplomatlarının değerlendirmeleri genellikle olumlu yönde olmuştur. Tersaneyi ziyaret etme şansını yakalayanların tersaneden olumlu intibalarla ayrıldığı belirtilmiştir.⁸⁰ Tersane için oldukça işlevsel sıfatı kullanılmış, Alman gözetiminde inşa edilen denizaltıların işçilik standartlarının mükemmel olduğu belirtilmiştir. Görülen diğer işçilik örneklerinin aynı kaliteden uzak olmasına rağmen yine de yeterli olduğu aktarılmıştır.⁸¹ Gölcük’teki yeni denizaltı inşa tesisinin, donanmaya büyük bir inşaat potansiyeli kazandıracığı fakat bu kabiliyetin kullanılıp kullanılmamasını malzeme mevcudiyeti, yeni inşa programları için gerekli finansman ve denizaşırı siparişlerin belirleyeceği ileri sürülmüştür.⁸²

Raporlarda sıklıkla geçen Taşkızak Tersanesi’nde devriye, amfibi ve ticaret gemileri gibi küçük ölçekli gemilerin inşa ve bakım işlerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir.⁸³ Tersaneye dair diğer gözlemler ise şöyle aktarılmıştır: ⁸⁴

“Haliç'teki bu tarihi alan küçüktür, ancak görülen alanlardan, iyi yönetilen bir kuruluş izlenimi verdi. Subaylar, başarılarından açıkça gurur duyuyorlardı ve standartlarına güveniyorlardı. Sar 33 inşaat hangarını ve ayrıca Taşkızak'ta inşa edilen Lürssen tipi hücumbot Volkan'ı gezdim. Her bir gemi tipinin temel yapısı bana iyi inşaat standartlarının sağlandığını gösterdi.”

Raporlarda, yapılacağı arazinin 1976 yılında kamulaştırılmasının ardından 1979 yılında yasak bölge ilan edilerek inşasına başlanan ve 1987 yılında faaliyete geçecek olan Aksaz Deniz Üssü ile ilgili çok renkli olarak nitelendirilebilecek değerlendirmelerde;⁸⁵ bu konuda ilk yorum ise üssün yapılacağı yerin Yunan adalarına yakınlığı nedeniyle Yunanlıları pek memnun etmeyeceği şeklinde

⁷⁹ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 3-4.

⁸⁰ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 9.

⁸¹ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 12.

⁸² FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 9.

⁸³ FCO 9 3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 12.

⁸⁴ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 9.

⁸⁵ Atabey, *age.*, s. 54.

olmuştur.⁸⁶ Ataşelerin Aksaz Karaağaç'ta yeni bir deniz üssü inşa edilmekte olduğu haberlerini araştırmak ve yerini çıplak gözle müşahade etmek amacıyla yaşadıkları deneyim ise şu cümlelerle raporlanmıştır;⁸⁷

“Amerikan ataşeleri ile birlikte biz ve eşlerimiz Türkiye'nin bu güzel ama engebeli bölgesinde bu üssü aramak için araba, cip, yaya ve tekne ile mutlu saatler geçirdik. Takip edildik, çıkmaza girdik, üzerimize yağmur yağdı ve ayaklarımız ağrıdı, ama hepsi nafiye. Yavaş yavaş, Türkiye'de sık sık olduğu gibi hayalin başarı ile karıştırıldığı ve üs inşaatının henüz başlamadığı sonucuna varıyoruz.”

O yıllarda üssün yapımına dair oluşan gizem ise;

“Türkiye'nin güneybatısındaki Karaağaç'ta (Aksaz) yeni bir deniz üssü bulunduğu dair raporları çevreleyen gizem, bir NATO altyapı teklifinin sunulmasının öğrenildiğinden beri yeni bir boyut kazandı. Söz konusu koy halen yasak bölge olmakla birlikte, yakın zamanda inşa edilen Dalaman Havalimanı ile Marmaris tatil beldesi arasında yeni bir yol yapım aşamasındadır. Yol tamamlandığında bu alanın panoramik bir görünümüne izin verecektir. Loch Ness'te bir canavarın⁸⁸ bulunmasının milyonlarca insanın spekülasyon mutluluğunu çalacağına inanan biri olarak, Karaağaç gerçeği ortaya çıktığında üzüleceğim”

cümleleriyle yorumlanmıştır.⁸⁹

İngilizler Gölcük Tersanesi dışındaki üslerin bakım destek tesislerini yetersiz bulmuştur. Ekipman eskiliği ve yedek parçaların elde edilmesinin zor veya imkânsız olmasının lojistik, destek ve bakım hizmetlerinde ciddi sorunlara neden olduğu belirtilmiştir.⁹⁰

Gölcük Üssü Bakım Tesislerinde yapılan iyileştirmelerin küçük kazançlar sağlaması gibi bazı umut verici gelişmelerin olmasına rağmen, bakım faaliyetleri iç karartıcı olarak tasvir edilmiştir. Betimlenen bu kötü durum, denizaltı savar roket fırlatıcılarından 4 adedinin ihmal nedeniyle kullanılamadığı iddiasıyla

⁸⁶ FCO 9/3064, Annual Report on the Turkish Armed Forces 1979, Report on The Turkish Navy, Brigadier D. R. Bishop, 31 Aralık 1979, s. 14. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/3064, Report on The Turkish Navy)

⁸⁷ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 12.

⁸⁸ *Loch Ness Canavarı* İskoçya'nın İnverness şehri yakınlarında bulunan Ness Gölü'nde yaşadığına inanılan *Nessie* adıyla da anılan, efsanevi büyük deniz yaratığıdır; bk. “Loch Ness Canavarı”, Britannica İnternet Sitesi <https://www.britannica.com/topic/Loch-Ness-monster-legendary-creature>, (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2024)

⁸⁹ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 10.

⁹⁰ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 15.

somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Tipik Türk bakım davranışının “*kusurları kapatma ve temiz bir görüntü sağlama şeklinde kendini gösterdiği*” belirtilerek;⁹¹ “*her taraftan elde edilen mevcut kanıtlar, şimdiye kadar binilen tüm Türk gemilerinin kozmetik olarak temiz ve bakımlı olduğunu gösteriyor.*” denmiştir.⁹²

Raporlarda bahsedilen tüm üslere sınırlı ziyaretler yapılabildiği belirtilirken yaşanan yedek parça bulma sorunu hususunda ise şöyle denilmiştir: ⁹³

“Türklerin tamir etme ve onarım kabiliyetine rağmen (ki bu, Batı'nın normal değişim yaklaşımıyla belirgin bir tezat oluşturuyor), eski gemilerin, geminin yüzerliği dışındaki savaş kabiliyeti sağlayan hayati yedek parçalarında kronik bir sıkıntı var. Bir Amerikalı meslektaşım, yakın zamandaki bir denizaltı ziyaretinde güverte zemininde (karolarında) bile, on yıl önce ABD Donanması'nda o denizaltıyı komuta ettiği zamankinden bir farklılık görmedi. O sırada tekneyi çalışır durumda tutmakta önemli zorluklar yaşandı. Özellikle Türk donanmasına diğer uluslardan miras kalan eski gemilerin yeteneklerinin aşırı ihtiyatla ele alınması gerektiği sonucuna varılmalıdır.”

Kurumdaki Eksiklikler ve Modernizasyon İhtiyacı

Raporlarda, TSK'nın eksikliklerine yönelik hazırlanacak bir listenin kabarık olacağı dile getirilmiştir.⁹⁴ Türk Deniz Kuvvetleri açısından ise muharebe bilgi sistemleri, değişken derinlikli sonar, modern tahrik sistemleri, yönetim teknikleri, eğitim simülatörleri ile nükleer, biyolojik, kimyasal ve elektronik harp gibi alanlarda ciddi eksikliklerin bulunduğu aktarılmıştır.⁹⁵ Daha iyi bir kamuflaj, tanksavar kabiliyeti ve araçların sahilden geçişi için kafesli yol (meshed road) olmak üzere gelişmiş silah ve teçhizata ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.⁹⁶ Ayrıca kuvvetler arası iş birliğinin zayıflığına dikkat çekilmiştir.⁹⁷ Yakıt stoklarındaki yetersizlikten bir başka eksiklik olarak bahsedilmiştir.⁹⁸ Birkaç istisna haricinde mühimmat yetersizliği Falkland Savaşı örneğiyle açıklanmıştır. “*Topçu mühimmatı sarfiyatının beklenenden daha yüksek gerçekleşmesinin Falkland Savaşı'ndan çıkarılacak*

⁹¹ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 6-7.

⁹² FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 6.

⁹³ agr., s. 7.

⁹⁴ FCO 9/4321, Turkish Army, s. 1.

⁹⁵ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

⁹⁶ agr., s. 12.

⁹⁷ agr., s. 14.

⁹⁸ agr., s. 15.

önemli derslerden birisi olduğu” belirtilerek, mühimmat ikmalinin önemine dikkat çekilmiştir.⁹⁹

Raporların neredeyse tamamında Türk Deniz Kuvvetleri’ndeki eskilik ve yıpranmışlık üzerinde durulmuştur. Donanmanın her geçen yıl daha da yaşlandığı, 1982 yılı başlarında ortalama yaşının yaklaşık 30 olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁰ 1981 yılı itibarıyla transfer edilen en son muhribin¹⁰¹ 1949 yılı yapımı olması bu sorunun bariz delillerinden birisi olarak gösterilmiştir.¹⁰² Ayrıca sahip olunan envanter ve teçhizatın büyük çoğunluğunun Kore Savaşı’ndan kalma olduğunu ve bunların kullanılabilir durumda tutulmasının giderek zorlaştığı yorumunda bulunulmuştur.¹⁰³

Yaşanan eskime sorununa mayın kabiliyetleri üzerinden de bakılmıştır. “Mayın av ve tarama gemilerinin yetenekleri, su altı tespit sistemleri gibi eskimiş ve etkisiz” sıfatlarıyla nitelendirilerek büyük endişe kaynağı oluşturduğu değerlendirilmesinde bulunulmuştur.¹⁰⁴ 1980 yılında sahip olunan mayın dökme ve tarama gemilerinin büyük kısmının 1960’lardaki gemiler ile aynı olduğu ileri sürülmüştür. Deniz kuvvetlerinin envanterinde bulunan mayınların eski ve bakımsızlığı “Stokta tutulan müsademeli mayınlarından bazılarının 1916 yılından kalma olduğuna dair bir rapor, son yıllarda çok fazla modernizasyon yapıldığını düşündürmüyor.” ifadeleriyle aktarılmıştır.¹⁰⁵ Donanmaya ait muhrip ve fırkateynlerin herhangi bir güdümlü mermi donanımına sahip olmaması ve neredeyse hiç füze savunma sisteminin bulunmaması bir başka eksiklik olarak dillendirilmiştir.¹⁰⁶ Yapılan sınırlı ekleme ve iyileştirmelerin deniz kuvvetlerinin eksiklerini gidermede çok az şey ifade ettiği ayrıca belirtilmiştir.¹⁰⁷ Bahsedilen tüm bu eksikliklere karşın, A1

⁹⁹ FCO 9/4321, Turkish Army, s. 1.

¹⁰⁰ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 13.

¹⁰¹ Raporda bu muhribin hizmete giriş yılı ve ABD menşeli olduğu belirtilmiş fakat adı yazılmamıştır. Bu bilgiler ışığında söz edilen muhribin ABD’den 1981 yılında Türk Deniz Kuvvetlerine transfer edilerek Anıttepe adını alan USS Carpenter destroyeri olduğu düşünülmektedir.

¹⁰² FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 15.

¹⁰³ FCO 9/3064, Letter from Stephan Barrett to Foreign and Commonwealth Office, 3 Mart 1980, s. 2.

¹⁰⁴ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 4.

¹⁰⁵ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 5.

¹⁰⁶ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 14.

¹⁰⁷ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 2; FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 3.

kategorisindeki Türk gemilerinin operasyonel hazırlığının yaklaşık yüzde 76 gibi iyi sayılabilecek bir seviyede olduğu tespiti yapılmıştır.¹⁰⁸

Raporlarda modernizasyon ihtiyacı her fırsatta zikredilmiştir.¹⁰⁹ Yürütülecek böyle bir çalışmada özellikle denizaltılar, füze donanımlı devriye botları, uçak ve helikopterlere odaklanılmasının kaçınılmaz bir gereklilik olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁰ İhtiyaç duyulan gereksinimlere yönelik iddialı planların var olduğu fakat Türk ekonomisinin mevcut durumu ve dış yardıma bağımlılık gibi faktörlerin bu planların hayata geçirilmesini ciddi bir şekilde engellendiği ifade edilmiştir.¹¹¹

İlerleyen yıllarda Türk donanmasının yeteneklerinde gelişme ihtimalinin ön görülmediği belirtilerek;

“Modernizasyon için mevcut sınırlı iç ve dış finansman ile Türkiye’nin pahalı bir muhrip tabanlı filoyu koruma felsefesi oldukça sorgulanabilir. Dış faktörler (öncelikle uygun ikinci el muhrip veya fırkateynlerin stoklarının tükenmesi), küçük ama daha iyi donanıma sahip gemilere yoğunlaşma kararına sebep olabilir. Ancak bu yönde böyle bir değişikliğe gidebilmek için önemli ölçüde yeniden düzenleme gerekli olacaktır”

yorumu yapılmıştır.¹¹² İngiliz diplomatlara göre parlak olmayan bu görünümün gerekçeleri dış yardıma bağımlılık ile diğer kuvvet komutanlıklarına göre daha düşük önceliğe sahip olunması olarak gösterilmiştir.¹¹³

İngilizler belirttikleri eksiklik ve bu eksikliklerin sebeplerini yorumladıktan sonra bu alanda çözüm önerilerinde de bulunmuşlardır. Çözüm olarak ilk başta yerli savunma sanayi kurulması üzerinde fikir yürütülmüştür. Yerli savaş gemisi inşa etme kapasitesi oluşturmak için epeyce yol kat edildiği ancak modern büyük savaş gemilerinde kullanılan ekipman ve yüksek kaliteli çelik tedariği için halen büyük ölçüde dış yardıma bağımlı olduğu aktarılmıştır.¹¹⁴ Türkiye ekonomisinde bir mucize olmadıkça, bu bedeli asla kendi kaynaklarından ödeyemeyeceği vurgulanmıştır. Bu yönde bir sanayi ve endüstrinin kurulabilmesinin uzun vadede gerçekleştirilebileceği belirtildikten sonra bunun mevcut durumda uygulanabilir bir çözüm olmadığı dile getirilmiştir. Bu çözüm

¹⁰⁸ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 15.

¹⁰⁹ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 1.

¹¹⁰ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 15.

¹¹¹ agr., s. 13.

¹¹² agr., s. 3.

¹¹³ agr., s. 15.

¹¹⁴ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 14-15

için uygun teknik personelin bulunması ve eğitilmesi bir diğer önemli engel olarak not edilmiştir.

Yeni gemi satın alımının başka bir alternatif çözüm olabileceği dile getirilmiş fakat bu çözüm için de muazzam mali yardımın zorunlu olduğunun altı çizilmiştir. Benzer şekilde bu çözüm için de destek ve eğitim gibi büyük sorunların varlığı dile getirilmiştir. Bu konudaki ilginç bir yorum Türk turizmi ile irtibatlandırılarak yapılmıştır. *“Türkiye’nin turizmdeki muazzam potansiyelinden yararlanmadığı, bu önemli döviz kaynağından doğru bir şekilde istifade edilebilseydi daha fazla savaş gemisinin satın alınabileceği”* değerlendirmesinde bulunulmuştur.¹¹⁵

Türkiye’nin modernizasyon sorununu geçmiş politikaları tekrarlayarak çözmeye çalıştığı iddia edilerek şunlar aktarılmıştır:¹¹⁶

“Şu anda Türkler her zaman yaptıklarını yapıyor. İngiltere'den bir Tribal Sınıfı Fırkateyn de dahil olmak üzere daha zengin ülkelerin donanma gardiroplarından kullanılmayan gemilerin verilmesi için istekte bulunuyorlar. 1940'ların sonlarında, ABD ve İngiltere'nin modern ve neredeyse hiç kullanılmayan gemilerden oluşan büyük yedek filolara sahip olduğu zaman, bu tatmin edici bir çözümdü. Artık değil. Türkiye'ye nakledilebilecek durumdaki birkaç gemi eskimiş ve yıpranmış durumda. Bu gemiler kapsamlı modernizasyon ve onarım olmadan Türk donanması için varlıktan çok bir yük olacaktır. Bu durum, Türkiye'de büyük lojistik ve eğitim sorunları yaratacak olan Tribal Sınıfı Fırkateyn için geçerlidir.”

1970'li yılların sonunda Türkiye'de deniz ataşesi olarak görev yapan Yarbay Gresham'ın bu konudaki kişisel önerisi; *“Türk donanmasının pahalı muhripleri unutup küçük denizaltılar, füze donanımlı hücumbotlar ve mayın savaşlarına konsantre olunması”* şeklindedir. Gresham, *“İsrail Donanması üzerine yaptığı bir çalışmanın, böyle bir donanmanın çok daha uygun maliyetle oluşturulabileceği sonucunu verdiğini”* ifade etmiştir. Bu çözüm önerisinin algılanması için ise şunlar not edilmiştir; *“Bildiğim bir şey var ki o da Türkiye'nin muhriplerinden vazgeçmesinin, özellikle de Yunanlılar kendi muhriplerini elinde tutuyorsa, Kraliyet donanmasının uçak gemilerinden vazgeçmesi kadar travmatik bir karar olacağıdır.”*¹¹⁷

Gresham'ın bu değerlendirmeleri Londra'da yerinde ve ilgi çekici bulunmuştur. Ancak hemen ardından önerinin hayata geçirilmesi için ilk şartın Türklerin bunu istemesi gerekliliği şerhi düşülmüştür. Ayrıca bu tür bir dönüşüme yardımcı olmak için ihtiyaç duyulacak önemli miktarda yardımın mütteliklerce sağlanıp sağlayamayacağının önemli bir belirleyici olduğu

¹¹⁵ agr, s. 19.

¹¹⁶ agr., s. 15.

¹¹⁷ agr., s. 16.

aktarılmıştır. Zira bu maliyetin, kendilerine ait tuhaf ve eskimiş savaş gemilerini devretmenin maliyetinden daha büyük olacağı söylenmiştir.¹¹⁸

Türk Deniz Kuvvetlerinde yeterli görülmeyen bir diğer başlıkta Türk Deniz Hava Kuvvetleri'dir. 1970'lerin başında Deniz Hava Kuvvetlerinin¹¹⁹ Türk Hava Kuvvetleri personelinin yapılan transferlerle tekrardan oluşturulmasını İngiliz ataşeler önemli bir ilerleme olarak yorumlanmıştır. Fakat hemen ardından filoya ait uçakların yeterli düzeyde olmadığından bahsedilmiştir. Raporlarda “*uçakların tamamının uçuşa elverişli olmadığı, elektronik aksamalarının düşük düzeyde hizmet verebilir olduğu ve dolayısıyla kabiliyetlerinden çok daha az değere sahip oldukları*” yazılmıştır. Benzer şekilde “*transfer edilen pilotların Hava Kuvvetlerinin en iyileri olmadıkları söylentisinin bulunduğu*” bilgisi paylaşılmıştır.¹²⁰ Bu pilotların, NATO tarafından önerilen yılda 180 saat minimum uçuş kriterini karşılayamadığı, gerçekleştirilen yaklaşık 120 saatlik uçuşla bu seviyenin altında kaldıkları iddia edilmiştir.¹²¹ Donanmaya ait uçak¹²² ve helikopterlerin sayısı ve sınıfları rapor edildikten sonra nihai değerlendirmede Deniz Hava Kuvvetleri'nin işe yararlılığının düşük olduğu yorumu yapılmıştır.¹²³

Raporlarda 1980 öncesinde ordu içinde var olduğu ileri sürülen siyasi kutuplaşma iddialarına da bir olumsuzluk olarak yer verdiği görülmüş, bu konuda bazı raporların varlığından bahsedilmiştir. 60'lı yıllardan bu yana Türk denizcisinde bu manada bir bozulmanın yaşandığı iddia edilerek şunlar kaydedilmiştir:¹²⁴

“Geçmişte denizcilerin yeteneği sorgulansa da sadakati şüphe götürmezdi. Siyasetçiler artık Türk vatandaşlarında, özellikle de gençlerde pek çok kişiyi aşırı sağ ve sol kamplara ayırmayı başardılar. Kaçınılmaz olarak bunun bir kısmı silahlı kuvvetlere sızdı ve Türk gemilerinde kutuplaşma ve

¹¹⁸ FCO 9/3064, Naval Attache's Valedictory Report, T.L.A. Daunt, 4 Aralık 1980, s. 1.

¹¹⁹ II. Dünya Savaşı sonrası eskiyen uçakların yenilenememesi sebebiyle kapatılan Türk Deniz Hava Kuvvetleri 1971 yılında tekrardan kurulmuştur; bk. Atabey, *age.*, s. 53-55.

¹²⁰ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 5.

¹²¹ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 15.

¹²² O yıllar sahip olunan S-2E Tracker Deniz Karakol uçağı 1979 yılı raporunda (13 adet) doğru verilirken 1982 raporunda (18 adet) yanlış olarak not edilmiştir. 1986 yılına kadar Deniz Hava Komutanlığı'nın yalnızca 19 adet S-2E Tracker Karakol uçağı bulunmaktadır. Bu uçaklardan 5 adedi 1976'da 1 adedi ise 1977'de hizmet dışına çıkarılmıştır. Cem Gürdeniz ve Erdoğan Yüceli, Cumhuriyet Donanması 1923-2000, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı, İstanbul, Kasım 2000, s.195. 1982 yılı raporunda yer alan 2 adet S-2A uçağı donanma envanterinde yer almamaktadır. FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 12.

¹²³ *agr.*, s. 12.

¹²⁴ FCO 9 / 3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 9.

siyasi faaliyetler hakkında birkaç rahatsız edici rapor aldık. Nitekim General Evren, 12 Eylül 1980 darbesinin gerekçelerinden birinin, muhaliflerin silahlı kuvvetlere sızmasını önlemek olduğunu ima etmişti.”

1979 yılı TSK raporunda, “*yılın en rahatsız edici istihbaratı*” nitelemesiyle yukarıdaki değerlendirmelere paralel olarak şunlar aktarılmıştır;¹²⁵

“Yılın başlarında, bir kazan dairesi kazasındaki ölümlere ilişkin raporların örtbas edilmesi ve cenazeye büyük bir katılımının yasaklanmasının ardından, ancak bir isyan olarak tanımlanabilecek bir rapor geldi.¹²⁶ Bir astsubayın bir Amerikan deniz erinden silah satın almaya çalıştığına dair rapor, başka bir astsubayın Batı'nın ahlaksızlıkları üzerine yarım saatlik bir eleştiri yapmasıyla yaklaşık aynı zamana denk geldi. Bir Türk gemisinin ikinci kaptanı, mutlak itaate sahip olmasına rağmen işlerin giderek zorlaştığını ve bazı tayfalarının ‘Neden NATO?’ diye sormaya başladıklarını söyledi. Sol propagandanın etkili olduğunu görmek rahatsız edici.”

Raporlarda bu iddiaların kaynakları da paylaşılmıştır. İsyen raporunun komünist bir yayından alındığı, içeriğin önyargılı olmasına rağmen gerçek gibi görüldüğü söylenmiştir. Diğer raporların CANUKUS¹²⁷ ataşelerinden alındığı ve bunların gerçekliğinden şüphe etmek için bir nedenin bulunmadığı belirtilmiştir.¹²⁸

Askerin içinde farklı siyasi görüşlerin bulunduğunu gösteren az miktarda kanıt ve birkaç raporun varlığı dönemin Büyükelçisi P. H. Laurence tarafından “*polis teşkilatında olduğu şekliyle operasyonel sonuçların oluştuğuna dair benüz bir işaretin bulunmadığı*” ifadesiyle yorumlanmıştır.¹²⁹ 12 Eylül sonrası, yani ordunun yönetime el koymasıyla benzer olayların devam etmediği, “*ordunun iktidara gelmesinden bu yana kutuplaşma sorununa dair hiçbir ipucu yok*” cümlesi ile aktarılmıştır.¹³⁰ Ayrıca bu dönemde silahlı kuvvetlerin savaş gücünde herhangi bir zafiyetin oluştuğunu gösteren hiçbir kanıtın bulunmadığı belirtilmiştir.¹³¹

¹²⁵ FCO 9/3064, Report on The Turkish Navy, s. 11-12.

¹²⁶ Mareşal Fevzi Çakmak Gemisi'nin kazan dairesi yangınında 1 astsubayın vefat emesi üzerine toplu bir eylem yapıldı. Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Saat 04:00*, Karacan Yayınları İstanbul 1986, s. 107.

¹²⁷ Canada-UK-US.

¹²⁸ Olayların Gölçük'te meydana geldiği ileri sürülmüştür. agr., s. 11.

¹²⁹ FCO 9/ 160/206/21, Turkey: Armed Forces and Politics, P. H. Laurence, 14 Temmuz 1980, s. 3.

¹³⁰ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 8.

¹³¹ FCO 9/3699, Annual Report on the Turkish Armed Forces 1981, Brigadier H.E.C. Willoughby, 31 Aralık 1981, s. 3.

Tüm bu olumsuz raporlar ve değerlendirmelere rağmen Türk donanmasının yabancı saldırılar karşısında kararlılıkla savaşacağından şüphe etmek için çok az nedenin bulunduğu özellikle dile getirilmiştir.¹³²

Türk ve İngiliz Donanması Arasındaki İlişkiler

Raporlarda Türk ve İngiliz donanması arasındaki ilişkilerin son derece samimi olduğu ifade edilmiştir.¹³³ Dostça ilişkilerin geçmişte olduğu gibi bugün de devam ettiği ve gerçekleşen gemi ziyaretlerinin sorunsuz ve her iki tarafın mutlu olarak ayrılması ile sonlandırıldığı aktarılmıştır.¹³⁴ Bu tarz ziyaretlerin karşılıklı iyi ilişkiler geliştirmesinin yanı sıra İngiliz atâşelere Türk yerel askerî makamlarıyla serbestçe görüşebilme şansı sunduğu belirtilmiştir.¹³⁵

Kurulan sıcak ilişkiler Falkland Savaşı üzerinden de görülebilir. Türk Deniz Kuvvetleri'nin bu harekâtın her alanına resmî ve gayri resmî olarak büyük ilgi gösterdiği aktarılmıştır. Türk donanmasının çatışmanın çok başlarında Kraliyet donanmasının Ankara'daki NATO temsilcisi aracılığıyla Gearing sınıfı muhrip ve 209 sınıfı denizaltılarla ilgili kendi operasyon deneyim ve gözlemlerini İngiliz Başkomutan Filosuna aktarması, beklenmedik bir iyi niyet ve dayanışma jesti şeklinde değerlendirilmiştir.¹³⁶

Deniz Kuvvetlerinin aksine TSK'nın diğer bileşenlerinin Falkland Savaşı'na çok az ilgi gösterdiği belirtilmiş ve bu durum tuhaf karşılanmıştır. Mevcut ilgisizlik, *"Davamıza sempati duyduklarından hiç şüphem yok ama İngiliz birlikleri, silahları ve teçhizatının tüm alanlarda kanıtlanmış mükemmelliğinin, kendi kuvvetlerinde var olan eksiklikleri onlara çok açık bir şekilde vurgulamış olmasından da aynı derecede şüphem yok."* şeklinde yorumlanmıştır.¹³⁷

Tüm bu iyi ilişkilerin Türkiye'ye yönelik askerî, mali bir yardım veya savunma satışlarına yansımaması İngiliz diplomatlarca üzücü bulunmuştur.¹³⁸ Zira İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik savunma satışları 1980 ve 1981 yılları için

¹³² FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s.14

¹³³ agr., s. 15.

¹³⁴ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 6; FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 13.

¹³⁵ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 12.

¹³⁶ agr., s. 6.

¹³⁷ FCO 9/4321, Turkish Armed Forces 1983, Annual Report On The Turkish Armed Forces 1982, Brigadier H.E.C. Willoughby, 19 Ocak 1982, s. 3.

¹³⁸ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 13.

umutsuz vaka şeklinde adlandırılmıştır.¹³⁹ Bu yıllarda İngiltere'den Türk donanmasına herhangi bir savunma teçhizatı satışı veya hibenin gerçekleşmediği vurgulanmıştır.¹⁴⁰ 1982-1983 yıllarına gelindiğinde durumun değişmeye başladığı ve iki ülke arasında savunma satışları görüşmelerinin hızlandığı ifade edilmiştir. Bu dönemde Türk Deniz Kuvvetleri'nin Sea Skua füzeleri hakkında daha fazla bilgi almak için İngiliz Aerospace firmasıyla görüşmeler gerçekleştirdiği ve müzakerelerde imza aşamasına yaklaşıldığı bildirilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Türk Donanmasına ait helikopterlerin İngiliz Seaspray Radar Sistemiyle donatılacağından bahsedilmiştir.¹⁴²

Türkiye ilk deniz harp ihracatını Libya'ya gerçekleştirmiştir.¹⁴³ İngiliz Raporlarında bu ihracata ilişkin olarak

“1982 yılında iki tank çıkarma aracı ve elli amfibi gemisi (Personel) satışının gerçekleştirildiği, Libya'nın bu gemilerden memnun kalmadığına dair söylentilerin var olduğu ve bu memnuniyetsizliğin ana sebebinin coğrafya ve kullanım hatasından (kumun hareketli parçaları tıkaması) kaynaklanabileceği”

bilgileri paylaşılmıştır.¹⁴⁴ Türkiye'nin Libya'ya bir adet 209 sınıfı denizaltı satma isteğinin ekipmanın çoğunu sağlayan ve tasarım sahibi olan Almanların izin vermemesine takıldığı ileri sürülmüştür.¹⁴⁵

1960'lı ve 1980'li Yılların Kıyaslaması

Gresham, veda raporunda 1959 yılından 1980'e kadar geçen sürede Türk Deniz Kuvvetleri'nin gelişimini ele alan bir rapor kaleme almıştır. Seleflerin raporlarından faydalanarak yürütülen bu çalışma, Türk Deniz Kuvvetlerinin 20 yıllık serüveni karşılaştırmalı olarak incelemiştir.¹⁴⁶ Bu rapor araştırma

¹³⁹ FCO 9/4282, Internal political situation in Turkey, Valedictory Report By Defence and Military Attache, Brigadier H.E.C. Willoughby, 24 Ağustos 1983, s. 2. (Bundan sonraki kullanımlarda FCO 9/4282, Valedictory Report By Defence and Military Attache)

¹⁴⁰ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s.10; FCO/9 3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 13.

¹⁴¹ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 5; FCO 9/4282, Valedictory Report By Defence and Military Attache, s. 2.

¹⁴² FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 5.

¹⁴³ Türkkan, agt., s. 75-76.

¹⁴⁴ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s.10

¹⁴⁵ FCO 9/3064, Report on The Turkish Navy, s. 15.

¹⁴⁶ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, 24 Kasım 1980, s. 1.

dönemimize ışık tutması açısından önemli bilgi, değerlendirme ve karşılaştırmalar barındırmaktadır.

Raporda 27 Mayıs Darbesi'nden sonra gerçekleştirilen tasfiyeden¹⁴⁷ kaynaklanan amiral sayısındaki oransal düşüşe değinilmiştir. Bu tasfiyeyle 32'den 10'a düşürülen amiral sayısının¹⁴⁸ o günden bu yana yavaş yavaş yükseldiği ve 12 Eylül Darbesi'nden sonra benzer bir eksilmenin tekrarlanmayarak artış eğiliminin devam ettiği not edilmiştir.¹⁴⁹ Raporda 27 Mayıs'ın deniz kuvvetleri komutasındaki bu doğrudan etkisi ıskalanmadığı gibi, 12 Eylül Darbesi'nden sonraki sayısal yükselmenin gösterilmesiyle iki askerî darbe arasındaki perspektif zıtlığı da gösterilmek istenmiştir.

Kullanılan teçhizat ve teknoloji anlamında sınırlı olsa da ilerleme kaydedildiği belirtilmiştir. Gemi inşa ve destek tesislerinde önemli sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı aktarılmıştır.¹⁵⁰ 1974 Kıbrıs Harekatı'nda, sonra inşa edilen yeni amfibi gemilerin önemi ayrıca vurgulanmıştır.¹⁵¹ Türk deniz kuvvetlerindeki İngiliz menşei hakimiyetinin sonlandığı gözlerden kaçmamıştır. 1960'lı yıllarda Türk filosunun büyük bir çoğunluğunun İngiliz menşeli ürünlerden oluşmasına karşın, 1980'li yıllara gelindiğinde filonun neredeyse tamamının Amerikan ve Alman köken ve tasarımlı gemilerden meydana geldiği vurgulanarak bu konudaki İngiliz etkisinin ciddi oranda azaldığı ortaya konmuştur.¹⁵² Türk deniz zabitanın kalitesi konusunda bazı iyileşmelerin yaşandığı dile getirilmiştir.¹⁵³ Seleflerinin subay eğitiminin dümensiz rotasında devam ettiği yorumu ile eğitim komutanlığının elindeki malzemeden yeterince yararlanamadığı eleştirisine karşın Gresham, kendi döneminde Türk Deniz Harp Okulu'na dair herhangi bir eleştiriye şahit olmadığını belirtilerek, yeterli kanıtları olmasa da 20 sene zarfında

¹⁴⁷ 27 Mayıs Darbesi sonrası 235 general ve amiral ile 4016 subay emekliye ayrılmıştır. Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi, İletişim Yayınları*, İstanbul 2002, s. 377; *Cumhuriyet Gazetesi*, 235 General ve Amiral Emekliye Sevk Edildi, 4 Ağustos 1960, s. 1; Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 265.

¹⁴⁸ 27 Mayıs sonrası emekli edilerek tasfiye edilen amirallerin sayıları kaynaklarda farklılık göstermektedir. Ümit Özdağ emekliye ayrılan amirallerin sayısını 20, Bülent Işın ise 21 olarak vermektedir. *Cumhuriyet Gazetesi* 5 Ağustos 1960 tarihli nüshasındaki haberde ise emekli edilen 24 amiral isimleri ile zikredilmiştir. Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997, s. 308; Işın, *age.*, s. 69; *Cumhuriyet Gazetesi*, Emekliye Sevk Edilen Generaller, 5 Ağustos 1960, s. 1, s. 5.

¹⁴⁹ *agr.*, s. 7.

¹⁵⁰ *agr.*, s. 14.

¹⁵¹ *agr.*, s. 4-5.

¹⁵² *FCO 9/3064*, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 5-6.

¹⁵³ *agr.*, s. 11.

deniz kuvvetlerinin eğitiminde bazı olumlu gelişmelerin gözlemlendiği yorumunda bulunulmuştur.

Tatbikat ve deniz eğitimiyle ilgili geriye gidişi ortaya koyan göstergelerin varlığından bahsedilmiştir. 1960'lı yıllarda İspanya'yı ziyaret eden Türk gemilerinden, Hint Okyanusu'nda yapılan CENTO tatbikatına katılan Türk denizaltısından ve İngiliz Akdeniz filosu ile gerçekleştirilen birleşik tatbikatlardan bahsedilmesine karşın kendi görev süresi boyunca uzun mesafeli bir konuşlanmaya şahitlik edilmediği belirtilmiştir. Bu durum Türkiye'de yaşanan petrol ve döviz sıkıntısı gibi nedenlerle açıklanmış ve deniz eğitimindeki azalmaya dikkat çekilmiştir.¹⁵⁴

Raporda genel manada Türk Donanmasının 1960'taki halinden daha iyi bir filoya sahip olduğu, ancak filonun artan yaşının¹⁵⁵ gemi sayısı ve çeşitliliğindeki avantajları gölgelediği iddia edilmiştir. Birkaçı oldukça modern olan çeşitli gemilerin satın alınmasına rağmen filonun ortalama yaşının yüksekliğine bağlı bakım eksikliklerinin devam ettiği belirtilmiştir. Gerçekleşen ilerleme yavaş bulunmuş ve rakiplerine oranla Türk Donanmasının neredeyse durma noktasında olduğu yorumu yapılmıştır. Sovyetler Birliği filosunun artan kapasitesiyle kıyaslandığında Türk Donanmasında yaşanan gelişmelerin pek fazla bir şey ifade etmediği, 1960'a kıyasla Türk Boğazlarının savunmasızlığının arttığı yorumu yapılmıştır. Bu karşılaştırmalı düşüşün, NATO Komutanları için ciddi endişe kaynağı olması gerektiği hatırlatması yapılmıştır.¹⁵⁶

Raporlardaki verilere göre bir değerlendirme yapacak olursak, 1960 ve 1980'li yılların Deniz Kuvvetleri açısından yapılan bu mukayeseler, yaşanan ilerleme ve gerilemelere rağmen sonuç itibarıyla 20 yıllık süre boyunca anlamlı bir değişikliğin olmadığını bizlere anlatmaktadır.

Askerî Bürokrasiye Yönelik Eleştiriler

Türk askerî bürokratik yapısına yönelik eleştiriler de raporlarda sıklıkla göze çarpmaktadır. Raporlarda askerî ataşelerin çalışma koşulları hakkında oldukça yoğun serzenişler yer almıştır. Bu kapsamda Türk askerî makamlarının yabancı askerî ataşelere yönelik uygulamaları her fırsatta eleştirilmiştir. Türkiye'deki herhangi bir idari sürecin karmaşık, hantal ve formlarla dolu olduğu söylenmiştir. Bu hantallık, yabancı ülke gemilerinin Türkiye ziyareti taleplerini yaparken uyulması gereken kural ve prosedürler üzerinden örneklendirilerek

¹⁵⁴ agr., s. 9-10.

¹⁵⁵ Ton başına ortalama yaş söz konusu yıllarda 17'den 29'a yükselmiştir.

¹⁵⁶ agr., s. 14.

açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁵⁷ Mesela, yabancı silahlı kuvvetlere ait gemilerin ziyaretleri için onay başvurularının dokuz kopya şeklinde 41 gün önceden¹⁵⁸ yetkili makamlara sunulması gerekliliği İngilizlerce aşırı bulunmaktadır.¹⁵⁹ Ayrıca bu taleplere genellikle söz konusu sürenin son günlerinde dönüş yapıyor olduğu eleştirisi yapılmıştır.¹⁶⁰ Bu konuda mevcut sürenin eski süreye (eski süre 14 gün¹⁶¹ olarak belirtilmektedir) çevrilmesi talebi, “*daktilodaki rakamların yeri değiştirilmiştir*” esprisiyle dile getirilmiştir. Bir ataşenin Ankara’dan ayrılmadan önce sunması gereken bildirimin beş nüsha şeklinde yapılması zorunluluğu “*Sistemde bu kadar kâğıt varken yanıtın gecikmiş olması şaşırtıcı değil, şayet cevap verilirse*” ifadeleri ile eleştirilmiştir.

İşlerin son dakikaya bırakılması alışkanlığı, “*Donanmada, herhangi bir olay için mümkün olan en son anda ortaya çıkan emirler; bir adayın İngiltere’ye gitmesine birkaç gün, hatta birkaç saat kalana kadar bir kursa seçilmemesi, Türk donanma idaresinin yıllardır olduğu gibi şimdi de gıcırdadığını gösteriyor*” ifadesiyle sözcüklere dökülmüş,¹⁶² bu son dakikacılık aşağıdaki alıntıda görüleceği üzere müstehzi bir yaklaşımla anlatılmıştır:¹⁶³

“Zaman o kadar kısaldığında, kâğıdın üzerinden geçilemeyecek kadar kısaldığında, giderek artan bir şekilde, idare hızlı ve iyi sonuçlarla çalışabilir. Sabah ayarladığınız konuk gemi için öğleden sonraki futbol maçına takım, ulaşım, saha ve hakem sağlanacaktır. Maçı donanma karargâhı ile üç hafta önceden düzenlediğinizde, siz onların tesisine varana kadar karşı taraf sizin varlığınıza haberdar olmayacak. Türkler kriz yönetiminde en iyisidir.”

Donanmada karar alma süreçlerine yönelik genel bir isteksizliğin olduğu diğer bir önemli tespittir. Herhangi bir eylem, bilgi veya karar talebinin, hangi

¹⁵⁷ FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 3.

¹⁵⁸ 41 gün önceden izin alınması uygulaması 15 Aralık 1983’te yeniden 15 güne düşürülmüştür.

¹⁵⁹ agr., s. 3; Yabancı Silahlı Kuvvetlere Ait Gemilerin Türk Karasularından Geçişleri, Türk İç Sularına ve Limanlarına Gelişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik, *Resmî Gazete*, Sayı 16556, 20 Şubat 1979, s. 10, s. 16.

¹⁶⁰ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 11.

¹⁶¹ 15 gün olan bu süre raporlarda 14 olarak geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Limanlarını, Hava Üslerini ve Hava Alanlarını Ziyaret Edecek veya Karasularında Harekât Yapacak Olan Yabancı Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Uyması Gereken Hususlara Dair Yönetmelik, *Resmî Gazete*, Sayı: 12355 22 Haziran 1966, s. 527.

¹⁶² FCO 9/3064, Valedictory Report by Naval and Air Attache, s. 3.

¹⁶³ agr., s. 3-4.

düzeyde sunulursa sunulsun, istisnasız “*kıdemli amirime soracağım*” yanıtıyla karşılandığı aktarılmıştır.¹⁶⁴

Raporlarda ayrıca istihbarat kısımlarının boş olması dikkat çekmiştir.¹⁶⁵ Bu durumun Türk askerinin ketumluğu, mesleki sırları saklama konusundaki hassasiyeti ve İngiliz diplomatların hemen hemen her raporda serzenişte bulunduğu yabancı askerî ataşelere uygulanan asgari temas politikasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yabancı askerî ataşelere yönelik Türk Genelkurmayı tarafından düzenlenen askerî turlar bürokratik eleştirileri barındıran bir diğer alandır. Bu askerî turlar İngilizlerce tatmin edici olmaktan uzak olarak görülmüştür. Sınırlı askerî değere sahip olduğu ileri sürülen turlar, “*ağırlıklı olarak tamamen turistik mekanların ve yerel askerî yetkililer tarafından düzenlenen resmî resepsiyonların bir karışımıdır. Şayet bu turlarda bir askerî gösteri sergilenirse, bunların tamamı prova edilmiş ve çok az önem ortaya koyan gösterilerin icrasından oluşur*” şeklinde yorumlanmıştır. Askerî turlardaki sınırlı bilgi paylaşımı ‘üzücü’ sıfatı ile tanımlanarak bu tutumun yalnızca Yunanlıları dışlamak için uygun bir bahane bulunmaması durumunda anlaşılabilir olacağı ifade edilmiştir. Turlarda ziyaretçi gruplara uygulanan yaklaşım aşağıdaki ifadelerle eleştirilmiştir:¹⁶⁶

“Düzenlenen herhangi bir atışe turu gülünç, çünkü açık ve bilinçli bir politika olarak grubu gerçek askerî ilgiden uzak tutmak için her türlü girişim yapıyor. Ziyaretçi gruplara bu manada çok az değer veriliyor. Örneğin bu yıl, Gölcük Tersanesi ve üssünü gezen Kraliyet Savunma Araştırmaları Koleji (RCDS)¹⁶⁷ grubuna, eski bir ABD muhribi (TCG Gayret) üzerinde tamamen sınıflandırılmamış bir tur düzenlendi, ardından eski ABD ekipmanlarının onarımında kullanılan bazı atölyelerde bir yürüyüş yapıldı. Denizaltı inşa etmek için yeni bitmiş inşaat tesisi ve yüksek ilgi gören diğer tesislerin gösterilmesinden kaçınıldı.”

1982 Temmuz’unda Türk Genelkurmayı tarafından Yunan temsilcisi hariç NATO ataşelerine Ege'deki deniz ve hava sahası sorunlarına ilişkin olağandışı verilen özel bilgilendirme, beklenmedik olması dışında önceki tutumdan farksız olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ agr., s. 2.

¹⁶⁵ FCO 9/3699, Form at a Glance Turkey, s. 8.

¹⁶⁶ FCO 9/3699, The Turkish Navy, s. 13.

¹⁶⁷ Royal College of Defence Studies (RCDS), İngiltere Savunma Bakanlığına bağlı bir eğitim ve araştırma kurumudur.

¹⁶⁸ FCO 9/4321, Introduction to Naval and Air Sections, s. 2.

Sonuç

TSK'ya ilişkin oldukça detaylı gözlemler içeren İngiliz raporlarında Türk Deniz Kuvvetlerine ilişkin bilgiler de önemli yer tutmaktadır. Raporlarda gözlem ve incelemelerin yanı sıra görülen eksiklikler, sebep ve çözüm önerileriyle birlikte not edilmiştir. Sahip olunan insan gücünden eğitim politikasına, envanter, üs ve tesis bilgisinden, İngiliz Donanmasıyla ilişkilere kadar çok farklı başlıkta bilgi ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelere askerî bürokrasi eleştirileri ile sosyolojik tespitler de eşlik etmiştir.

İngiliz yetkililerin Türk Deniz Kuvvetlerine ilişkin genel kanaatleri donanmanın yetersiz olduğu yönündedir. İngilizlere göre Türk Deniz Kuvvetleri modern bir kuvvet olmaktan uzaktır. O'nun zaman içinde gösterdiği gelişme ve ilerlemeler yavaş ve yetersiz bulunmuştur. Yapılan olumlu gelişmeler ve iyi uygulamalar bile yeterli bulunmamıştır.

Donanmanın ortalama yaşının yüksekliği sıklıkla dile getirilen zayıflıklardandır. Yakıt stoklarının yetersizliği ve kuvvetler arası iş birliğinin zayıflığı dikkat çekilen bir başka alan olmuştur. Türk Deniz Kuvvetlerinin Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkeleri ile boy ölçüşebilecek bir güçte olmadığı düşünülmektedir. Bu haliyle Türk Deniz Kuvvetleri, NATO açısından endişelenilmesi gereken bir durumdadır. Yunanistan bağlamındaki değerlendirmeler ise daha iyimser ve olumlu olmuştur.

Bir diğer olumlu görülen nokta üs ve tersanelerdeki (özellikle Gölçük) işleyiş ve işçilik örnekleridir. Türk denizcisinin ülkesine adanmışlığı ve disiplininden övgü ile söz edilmiştir. Askerin moral durumunun yüksekliği ise İngilizlerce şaşırtıcı bulunmuştur. Türk askerinin üniforma giyerken yaşadığı gurur ile ülkesine ve görevlerine sadakati İngilizleri imrendiren hususlardandır. Türk denizcisi ve onların eğitimi için bir seviye yakalandığı fakat kendi kriterlerine göre istenilen düzeye ulaşılmadığı görüşü paylaşılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan dolayı tatbikatlarda geriye gidişin yaşandığı ve bunun deniz eğitimine olumsuz bir şekilde yansıdığı ifade edilmiştir.

Bu raporlarda İngilizlerin söz konusu tarihlerde Türk Deniz Kuvvetlerini en çok Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkeleri bağlamında önemsedikleri görülmektedir. Yapılan karşılaştırmalar ve Türk Deniz Kuvvetlerinin katettiği ilerlemeler bu ülkeler üzerinden okunmuş, Türk Deniz Kuvvetlerine atfedilen rol ve değer bu çerçeveden bakılarak oluşturulmuştur. Çalışmamızın değişik bölümlerinde görüleceği gibi, İngiliz diplomatların Türk Deniz Kuvvetleri'ni NATO'daki görevleri çerçevesinde önemseddiği hissiyatı da gözlemlenmiştir.

Bu gözlem ve çalışmalarında İngilizler -kendilerinin de dile getirdiği gibi- aslında Türkiye'de askerî alandaki herhangi bir olayda Türkleri anlamının, neye nasıl tepki verileceğini tahmin edebilmenin peşinde olmuşlardır. Raporlarda Yunanistan ile olası çatışmalarda Türklerin nasıl hareket edeceği yönündeki tahmin ve değerlendirmeler oldukça dikkat çekmektedir.

Raporlarda yer verilen değerlendirmelere istinaden dikkat çeken bir diğer husus da İngiltere'nin Türkiye'ye askerî ve mali yardımlar konusunda pek istekli olmadığı tespiti olmuştur. İngiliz evrakında modernizasyon ve bunun için gereken dış yardım ihtiyacı her fırsatta dile getirilmesine rağmen bu konuda İngiliz devleti tarafından herhangi bir girişime sıcak bakılmadığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de görev yapan İngiliz diplomatlarca da üzücü bulunmuştur.

İngilizler bizzat 12 Eylül Askerî Darbesi'nin Türk Deniz Kuvvetlerine olan yansımaları üzerine de değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Buna bağlı olarak, 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ardından sayıca azaltılan amiral sayısının, 12 Eylül Askerî Darbesi'ne kadarki yükselme eğilimi ve bu eğilimin 12 Eylül Askerî Darbesi'nden etkilenmemesi rapor edilmiştir. Ayrıca 12 Eylül öncesi Türk Deniz Kuvvetleri'nde siyasi kutuplaşmaların varlığına yönelik raporlar zikredilmiş fakat bu vakaların yaygın olmadığı değerlendirilmesinde bulunulmuştur. 12 Eylül sonrası için ise Türk Deniz Kuvvetleri içinde herhangi bir siyasallaşma emaresinin görülmediği ve askerî yönetim döneminde ordunun savaşma kapasitesinde olumsuzluğa sebebiyet verecek herhangi bir durumun oluşmadığı belirtilmiştir.

İncelenen dönemde görev yapan askerî ataşelerin yüksek rütbeli olması (Tuğgeneral ve Albay) dikkat çeken bir diğer husustur. Bu durum İngiltere'nin Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yakından takip etme isteği ve askerî manada Türkiye'yi önemseyişinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Ayrıca raporların oldukça detaylı ve çok yönlü olması, kullanılan verilerin fazlalığı, İngiliz diplomatların dersine iyi çalıştığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu eğilim aynı zamanda diplomatların konuya hâkimiyetini de göstermektedir. Askerî ataşelerin görüş ve değerlendirmeleri, bakış açısı ve yaklaşım farklılıklarına rağmen genel manada birbiriyle örtüşmekte olup, bu değerlendirmelerin tamamına bakıldığında olumsuz değerlendirmelerin daha ağır bastığı görülmektedir.

Nihai olarak bu raporlarda yapılan değerlendirmeleri genellemek gerekirse, İngilizlere göre Türk Deniz Kuvvetleri'nin başta gelen sorununun teknik yönü itibarıyla insan kalitesi olduğu öne çıkmaktadır. Bunun ardından eğitim ve ekonomik tabanlı sorunlar gelmektedir. Her ne kadar bu raporlarda Türk Deniz Kuvvetleri'nin tersane, üs, gemi inşa kapasitesi ve sahip olunan savaş gemisi envanterine dair eleştiriler bulunsun da bu alanlarda kendileri açısından bir bilgi/istihbarat noksanlığının itiraf edildiği de tespit edilmektedir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki; aynı askerî ittifakın üyeleri olarak İngiliz diplomat ve ilgili diğer personelin bu raporlarda saygılı bir dil kullanmaları icap etmekteyken, espri ve istihzayla karışık ve derece itibarıyla küstah bir dilin kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu üslubun bir sonucu olarak tebarüz eden İngilizlerin ortaya koyduğu bu veriler ve bunun oluşturduğu tablo ile Türkiye’de konu ile ilgili kaynaklarda yer alan teknik, sayısal ve doktrinel çalışmalarda ortaya çıkan iyimser tablo çelişmektedir. Bu çelişkinin açık ve net olarak giderilmesi için birincil verilere/bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Yani ikincil ve bunların türevi olan kaynaklarla oluşan bilgi/veri setleriyle bu çelişkilerin giderilmesi mümkün olamayacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki her ne kadar akademik bir çalışmanın konusu gibi gözüксе de askerî konular aynı zamanda ülkenin gizli kalması gereken güvenlik boyutuna da tekabül ederler. Bu açıdan bu tür araştırmalarda doğal bir kısıtlılık durumu her zaman söz konusu olacaktır. Buna bağlı olarak, söz konusu İngiliz belgelerinde yer alan bilgi ve değerlendirmelerin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı arşivine erişilememesi nedeniyle doğrulanması veya yanlışlanması mümkün olamamaktadır. Bu açıdan bakıldığında kanaatimizce, Türk Deniz Kuvvetlerinin geldiği nokta ve tarihsel gelişimi hafife alınmadan İngiliz diplomatların bu raporlarda yaptığı değerlendirmeler ihtiyatı elden bırakmadan dikkate alınmalıdır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara
30.18.1.2/379.230.12

30.11.1.0/532.82.12

National Archives of the UK (TNA) Foreign and Commonwealth Office (FCO) / Birleşik Krallık Ulusal Arşivi, Dışişleri ve İngiliz Milletler Topluluğu Ofisi, Kew, İngiltere

FCO 9/3699 Annual Report on Turkish Armed Forces, 1981.

FCO 9/3064 Turkish Armed Forces, 1980.

FCO 9/3064 Annual Report on The Turkish Armed Forces, 1979.

FCO 9/4281 Internal Political Situation in Turkey, 1983.

FCO 9/4282 Internal Political Situation in Turkey, 1983.

FCO 9/4321 Turkish Armed Forces, 1983.

FCO 9/5505 Leading Personalities in Turkey, 1986.

FCO 9/3313 Leading Personalities in Turkey, 1981.

FCO 9/4276 Leading Personalities in Turkey, 1983.

FCO 9/3052 Leading Personalities in Turkey, 1980.

FCO 9/ 160/206/21, Turkey: Armed Forces and Politics, 1980.

Records of the Ministry of Defence (DEFE) / Savunma Bakanlığı Kayıtları

DEFE 69/210, Sinking of the Turkish Destroyer KOCATEPE off Cyprus, 1974.

Resmî Yayınlar

The Diplomatic Service List 1977-1979-1980-1981-1982-1983, Foreign and Commonwealth Office, Sixteenth Edition.

Kanun ve Yönetmelikler

Yabancı Silahlı Kuvvetlere Ait Gemilerin Türk Karasularından Geçişleri, Türk İç Sularına ve Limanlarına Gelişleri ve Bu Sulardaki Hareket ve Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik, *Resmî Gazete*, Sayı 16556, 20 Şubat 1979.

Türkiye Cumhuriyeti Limanlarını, Hava Üslerini ve Hava Alanlarını Ziyaret Edecek veya Karasularında Harekât Yapacak Olan Yabancı Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Uyması Gereken Hususlara Dair Yönetmelik, *Resmî Gazete*, Sayı: 12355 22 Haziran 1966.

Sözlükler

GÜRDENİZ Cem (2001), *Deniz Terimleri Sözlüğü (İngilizce-Türkçe) (Türkçe-İngilizce)*, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı Matbaası.

SABUNCUOĞLU Nurhan (2018), *Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü (İngilizce-Türkçe)*, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AKYAZ Doğan (2002) *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ATABEY Figen (2002) *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, Ankara.

BİRAND Mehmet Ali (1986) *12 Eylül Saat 04:00*, Karacan Yayınları, İstanbul.

BARLAS DİLEK - GÜVENÇ SERHAT (2014) *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)*, Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları, çev. Barış CEZAR, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

BÜYÜKTUĞRUL Afif (2006) *Büyük Atamız ve Türk Denizciliği*, Deniz Kuvvetleri Yayınları İstanbul.

- COŞKUN Yasin (2016) 1980'li Yıllarda İngiliz Arşivlerinde Yer Alan Türkiye'deki Önemli Şahsiyetler, *Turkish Studies*, Cilt 11, Sayı 1, s. 1-10.
- ERHAN Çağrı (2012) ABD ve NATO ile İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1 1919-1980, 17. Baskı, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 681-715.
- ERKAYA Güven (1983) Falkland Adaları Savaşı, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Cilt 99 Sayı 520, Ocak, s. 3-18.
- GÜRDENİZ Cem - YÜCELİŞ Erdoğan (2000) *Cumhuriyet Donanması 1923-2000*, Seyir Hidrografi ve Oşinografi Daire Başkanlığı İstanbul.
- GÜVENÇ Serhat (2003) Yabancı Arşivlere Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Deniz Kuvvetleri, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 586, Mart, s.4-11.
- - BARLAS Dilek (2014) *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- İPEKÇİ Abdi - COŞAR Ömer Sami (2012) *İhtilalin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- İŞİN İ. Bülent (2006) *Cumhuriyet Bahriyesi Kronolojisi 1923'ten 2005'e*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul.
- KARAKAYA Yılmaz (2021) *Atatürk Dönemi Sonrası Türk Denizcilik Politikaları*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- ÖZDAĞ Ümit (1997) *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- SERTEL Savaş (2022) Kıbrıs Barış Harekâtı Öncesinde Türk Donanma Filosunun Modernleştirilmesi (1968-1974), *Belgi Dergisi*, Sayı 23, 258-279.
- TUNABOYLU İskender (2008) *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*, Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- TÜRKKAN Ahmet Ziyaeddin (2014) *Kıbrıs Bunalımı Sürecinin Türk Denizciliğine Etkileri (1963-1979)*, Harp Akademileri Komutanlığı / Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- ÜNLÜ Rasim (2002) *Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Deniz Kuvvetlerimiz*, Türk Denizcilik Tarihi, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara.

Sürelî Yayınlar

- (1960) Emekli Edilen Generaller, *Cumhuriyet*, 5 Ağustos, s. 1, s. 5.
- (1960) 235 General ve Amiral Emekliye Sevk Edildi, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos, s. 1.

(1984) Emeklilik ve İstifa Nedeni ile Ayrılanlar, *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, Sayı: 525, Nisan 1984 s. 2.

İnternet Kaynakları

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi, *T.C. Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı*,
<https://www.dzkk.tsk.tr/ArsivAskeriTarih/icerik/deniz-kuvvetleri-komutanligi-tarihcesi>, (Erişim Tarihi: 14 Şubat 2023)

Loch Ness Canavarı, *Britannica İnternet Sitesi*,
<https://www.britannica.com/topic/Loch-Ness-monster-legendary-creature>, (Erişim Tarihi: 30 Nisan 2023)